

Fıkıh Eğitiminde Kullanılan Yöntemler ve Ahkâm Hadislerine Dayalı Fıkıh Eğitimi*

Mehmet Naim ÇAPRAS

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Dr. Öğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Dr. Lect., University of Mardin Artuklu Faculty of Islamic Sciences

Mardin / TÜRKİYE

mehmetnaimcapras@artuklu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-6666-9749

Muhammed Tayyib KILIÇ

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Professor, University of Dicle Faculty of Theology

Diyarbakır / TÜRKİYE

tayyibkiloc@yahoo.com | orcid.org/0000-0001-9006-9252

Özet

Tüm ilim dallarında, ilim dalının kendisi kadar onun öğretim yöntemleri de büyük öneme haizdir. İlimlerin öğretilmesinde ortak eğitim yöntemleri olabileceği gibi her ilmin kendi koşullarına özgü eğitim yöntemleri de olabilmektedir. Bütün İslamî ilimlerde olduğu gibi fıkıh ilminin tarihsel süreçteki eğitim-öğretiminde de hoca merkezli tahrir ve sema metodu ile şerh veya muhtasar eserlerin tahriri ya da takibi gibi yöntemler

* Bu çalışma Dicle Üniversitesi'nde 2022 yılında tamamladığımız "Hadis-Fıkıh İlişkisi Bağlamında Ahkâm Hadislerinin Rolü" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 16.03.2024 | **Kabul/Accepted:** 17.09.2024 | **Yayın/Published:** 30.12.2024

Atıf/Citation: Çapras, Mehmet Naim - Kılıç, Muhammed Tayyib. "Fıkıh Eğitiminde Kullanılan Yöntemler ve Ahkâm Hadislerine Dayalı Fıkıh Eğitimi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2024), 59-95. / Çapras, Mehmet Naim - Kılıç, Muhammed Tayyib. "Methods Used in Fiqh Education and Fiqh Education Based on Aḥādith of al-Aḥkām". *Journal of Islamic Law Studies* 44 (December 2024), 59-95.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1454035>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Mehmet Naim ÇAPRAS - Muhammed Tayyib KILIÇ | CC BY-NC-ND 4.0 International

kullanılmıştır. Bunlara ek olarak ahkâm hadislerine dayalı fıkıh konularının öğretildiği eğitim-öğretim metodundan da faydalanılmıştır.

Bu çalışma, fıkıh eğitiminde öteden beri kullanılan hocaya (menhecü's-semâ'), muhtasar eserlere (menhecü'l-muhtasarât) ve şerh eserlere (menhecü'l-fürû') dayalı yöntemler ile bu yöntemlerden biri olan ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimini kapsamaktadır. Çalışma, ilk olarak fıkıh tarihinde genellikle uygulanan hoca merkezli eğitimde, öğrenim aşamaları ve bu aşamalara uygun ders kitap türü ve mahiyetlerini belirlemeyi, şerh ve muhtasar eserlere dayalı eğitim yöntemlerini ana hatlarıyla incelemeyi hedeflemektedir. Ardından hadis ilminin alt disiplinlerinden biri ve naslara dayalı fıkıh eğitimi yöntemlerinden (el-menhec et-te'sîlî) olan ahkâm hadislerinin de bir eğitim yöntemi olarak fıkıh eğitiminde kullanımını daha detaylı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede bu tarz bir yöntemin keyfiyetini, diğer eğitim yöntemleri arasındaki konumunu, önemini ve hedeflerini, yöntemin taşıdığı muhtemel riskleri ve bu yöntemde faydalanılabilecek birtakım eserleri belirlemeyi hedeflemektedir.

Çalışmada, ahkâm hadislerine dayalı eğitim-öğretim yönteminin, fıkıh eğitiminde kullanılan en eski yöntemlerden olduğu, tarihsel süreçte başta Osmanlı devleti olmak üzere birçok İslam devletinde bu yöntemin kullanıldığı ve günümüzde de halen kullanılmaya devam edildiği tespitinde bulunulmuştur. Akabinde bir fıkıh talebesinin tüm fıkıh öğrenimi aşamalarında, son derece zengin bir külliyattan oluşan muhtasar ve şerh eserlere dayalı fıkıh eğitimi yöntemleriyle birlikte ahkâm hadislerine dayalı eğitiminden faydalanma oranları ve bununla ilgili birtakım aşamalar önerilmiştir.

Genelde fıkıh eğitimi hakkında, özelde de ahkâm hadislerinin fıkıh eğitiminde kullanılmasına dair literatürde yer alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların büyük çoğunluğu konuyu tarihsel, mezhepsel, bölgesel vb. alanlarda ele almışlardır. Ayrıca ahkâm hadislerine yönelik çalışmalar daha ziyade hadis ilmi çerçevesinde yapıldığından konu, hadis ilminin kapsam ve sınırlılıkları içinde değerlendirilmiştir. Elinizdeki bu çalışma ise ahkâm hadisleri disiplininin fıkıh ilmi bünyesinde ele alınması ve fıkıh eğitimi yöntemlerinden biri olmasının gerekliliğine değinmesi açısından önem arz etmektedir.

Ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimi talebeye, ilim ve yöntem olarak fıkıhın zayıflamaya başladığı dönemlerde olduğu gibi fıkıhın kalitesinin ezberle ölçülmesi yerine, naslardan şer'î ahkâmı istinbat etme, istinbat yöntemleri arasındaki farklılık ve ihtilafın sebeplerini bilme ve bu farklı görüşler arasında tercihte bulunabilme olanağını sunmaktadır. Bu yönleriyle fakih yetiştirme konusunda diğer eğitim yöntemlerinden daha verimli olduğunu ifade etmek mümkündür. Çalışmada, klasik kaynaklar kadar modern dönem eserlerinden de istifade edilmeye çalışılmıştır. Zira klasik kaynaklarda ahkâm

hadislerinin fıkıh eğitiminde kullanımına dair spesifik bir çalışmayı bulmak neredeyse imkânsızdır. Klasik kaynaklarda konumuzla ilgili dağınık bir şekilde yer alan bilgiler, günümüzde yapılan çalışmalarla analitik bir yöntemle bir araya getirilmiş ve bu suretle makale oluşturulmaya çalışılmıştır.

Mezhep konulu çalışmalardan telif yöntemleri arasındaki farklılıklara varana kadar zengin bir külliyata sahip olan ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitiminde faydalanılabilecek ahkâm hadisleri kaynaklarının kendi içinde değişik türleri bulunmaktadır. Bu kaynaklar ışığında çağın sağladığı verimli imkânlarla, çağın gerekliliklerine cevap verebilecek yeni ve orijinal kaynaklar oluşturma ihtiyacının bulunduğunu ve bu kaynaklarla, delile dayalı fıkıhın eğitim-öğretimine daha sağlam bir zemin hazırlama imkânının doğacağını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Eğitim Yöntemleri, Fıkıh Eğitimi, Ahkâm Hadisleri, Ahkâm Hadisleriyle Fıkıh Eğitimi.

Methods Used in Fiqh Education and Fiqh Education Based on Aḥādīth of al-Aḥkām**

Summary

In all branches of science, teaching methods are as important as the science itself. While there may be common teaching methods in the teaching of sciences, there may also be teaching methods specific to the conditions of each science. As is the case with all Islamic sciences, methods such as the teacher-centered taqrīr and samāʿ, along with the taqrīr or following of sharḥ (commentaries), or mukhtaṣar (abridged works) were used in the education of fiqh in the historical process. In addition to these, the method of education in which fiqh subjects based on aḥādīth of al-aḥkām were taught was also utilized.

This study covers the methods that have been used in fiqh education for a long time, such as the methods based on the teacher (manhaj al- samāʿ), the methods based on the concise works (manhaj al-mukhtaṣarāt) and the methods based on the explanatory texts (manhaj al-furūʿ), and one of these methods, fiqh education based on aḥādīth of al-aḥkām. The study firstly aims to determine the stages of learning and the types and nature of textbooks suitable for these stages in the teacher-centered education generally practiced in the history of fiqh, and to examine the methods of education based on sharḥ and mukhtaṣar works in outline. Then, it aims to examine in more detail the use of aḥādīth of al-aḥkām, one of the sub-disciplines of the science of hadith and one of the methods of fiqh education (al-manhaj al-taʿlīmīyya), as an educational method in fiqh education. In this context, it aims to determine the arbitrariness of such a method,

** This article is grounded on my doctorate dissertation titled “The role of ahkam hadith in the context of hadith-fiqh relationship” (PhD Dissertation, Dicle University, Diyarbakır/Turkey, 2022).

its position among other educational methods, its importance and goals, the possible risks of the method, and some works that can be utilized in this method.

This study determines that the method of education based on aḥādīth of al-aḥkām is one of the oldest methods used in fiqh education, and that this method has been used in many Islamic states, especially in the Ottoman Empire and continues to be used in the present day. Subsequently, in all stages of fiqh education of a fiqh student, the rates of benefiting from the education based on the aḥādīth of al-aḥkām together with the methods of fiqh education based on the concise and explanatory works, which consist of an extremely rich corpus, and some stages related to this are proposed.

There are various studies in the literature on fiqh education in general and the use of aḥādīth of al-aḥkām in fiqh education in particular. However, most of these studies have dealt with the subject in historical, sectarian, regional, etc. fields. In addition, since the studies on aḥādīth of al-aḥkām were mostly conducted within the framework of the science of hadith, the subject was evaluated within the scope and limitations of the science of hadith. This study, on the other hand, is important in terms of addressing the necessity of addressing the discipline of aḥādīth of al-aḥkām within the science of fiqh and being one of the methods of fiqh education.

Fiqh education based on aḥādīth of al-aḥkām provides the student with the opportunity to obtain the provisions of the Shari'ah from the evidence, to know the reasons for the differences and disagreements between the methods of deduction, and to make a choice between these different opinions, instead of measuring the quality of fiqh by memorization, as in the periods when fiqh as a science and method began to weaken. In this respect, it is possible to state that it is more efficient than other education methods in raising jurists. In this study, it has been tried to benefit from modern period works as well as classical sources. Because it is almost impossible to find a specific study on the use of aḥādīth of al-aḥkām in fiqh education in classical sources. The information scattered in the classical sources on our subject has been tried to be brought together with the studies carried out today with an analytical method to form an article.

From jurisprudential studies to the differences between writing methods, the aḥkām ḥadīths, which have a rich content, have various types of sources that can be utilized in Islamic jurisprudence education based on aḥkām ḥadīths. Considering these sources and the productive opportunities provided by the era, it is possible to say that there is a need to create new and original sources that can respond to the requirements of the time. With these sources, it is possible to prepare a more solid ground for evidence-based fiqh education.

Keywords: Fiqh, Education Methods, Fiqh Education, Aḥādīth of al-Aḥkām, Fiqh Education with Aḥādīth of al-Aḥkām.

Giriş

Her ilim dalının eğitiminde kullanılabilen yöntemleri doğru belirlemek için eğitimin siyasal, kültürel, sosyolojik ve ideolojik olarak geçirdiği tarihsel süreçlerini bilmek gerekmektedir. Belirlenen yöntemlerin, modern pedagojik yaklaşımlarla birleştirilmesi, etkili ve uygun yöntemlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Zira eğitim, bir davranış kazandırma mühendisliği olarak, bağlı bulunduğu ekonomik, politik ve toplumsal üst sistemlerin eğitim felsefelerinden yararlanarak programlarını tasarlar, geliştirir ve uygular.¹

Fıkıh eğitimi, genellikle tümdengelim (delilden olaya varma) ya da tümevarım (olaydan delile varma) şeklinde gelişim göstermiştir. Ancak muhtasar ve fûrû ile ilgili eserlerin, taklit vb. bazı unsurların ortaya çıkması ve yaygınlık kazanmasıyla fıkıh eğitimi, daha çok tümevarım ekseninde ilerlemiştir. Bu da zamanla fikhî hükmün bilinmesiyle yetinilmesi ve dayandığı delilin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Nas ile teması olmayan bir fıkıh talebesinin realiteye yönelik naslardan istidlalde bulunması kolay olamayacağından şer'î nassın talebenin aklıyla, aklın realiteyle, realitenin de nasla ilişkisi, dinin anlaşılmasını sağlayan eğitim yönteminin rolü ve önemini ortaya çıkaran önemli konulardandır.² Fıkıh talebesi, mezkûr akıl-realite-nas formülasyonunu doğru kurması halinde, fer'î bir meselenin delilinin ne olduğunu, ilim erbabının bu delili fer'î bir meselede nasıl kullandığını ve yeni olaylara nasıl uyguladığını öğrenebilir.³

Fıkıhın delillerinden olan sünnet, teşrî' kaynaklı olarak ikinci sırada bulunmakla birlikte, gerek Kur'an'daki ahkâmî takrîr ve beyan etmesi gerekse Kur'an'da varit olmayan ahkâma kaynaklık etmesi cihetiyle⁴ fıkıh konuları ve tedrisatında en çok başvurulan merci olmuştur. Diğer taraftan hadisün sübutu, delaleti vb. konularda merkezî bir

¹ Hasan Hüseyin Özkan, "Öğrenme Öğretme Modelleri Açısından Modüler Eğitim", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2005), 117.

² Mustafâ Sâdıki, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh: dirâsetün târîhiyyetün terbeviyye* (Virginia-ABD: el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 2012), 26-27.

³ Muhammed b. Ebû Bekir Saçaklızâde el- Mar'aşî, *Tertîbü'l-'ulûm* (Beyrut: Dârü'n-Neşr el-İslâmiyye, 1988), 156-157.

⁴ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1986), 1/460-461; Mustafâ Sibâ'î, *es-Sünnetu ve mekânetuhâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 409-420.

noktada yer almasından ötürü fakihler arasındaki ihtilafın da başlıca sebepleri arasında yer almıştır.⁵

Ameller şer'î hükümlerden hâli olamayacağından, vahyin hayata uygulanması görevini üstlenen fıkıh ilmi, her hükmün, üzerine bina edildiği, ondan istinbat edildiği veya ona kıyas yapıldığı şer'î bir dayanağı bulma görevini icra eder.⁶ Fakih, aldığı eğitim, idrak ettiği fehim ve çabasıyla, özel durumun, genel hükmün bünyesinde değerlendirilebilmesi için şer'î delili arar, ardından bulduğu delili realiteye uygular.⁷ Bu formasyonun elde edilebileceği önemli eğitim mecralarından biri, ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimidir.

Ahkâm hadisleri, dirâyetu'l-hadîs, fıkhu'l-hadîs, şerhu'l-hadis vb. adlarla hadis ilminin alt disiplinlerinden biri olmakla birlikte,⁸ hadisın sıhhat derecesi ve içerdiği ahkâm cihetiyle fıkıh ilminin de kapsamına girmektedir. Hatta hadis merkezli fıkıh eğitiminin, fıkıh eğitim yöntemlerinin en eskisi olduğu söylenebilir. Çünkü diğer yöntemler genellikle fıkıhın tedvin ve tasnifine, şerh veya muhtasar eserlere bağlıken, fikhü't-te'silât, doğrudan ahkâm ayet ve hadislerine dayanmaktadır. İslam tarihi boyunca ve günümüzde fıkıh eğitimi veren pek çok kurumda fikhü't-te'silât, eğitim yöntemlerinden biri olarak kullanıla gelmiştir.

Asıl amaç fıkıh eğitimi iken, bu amaç için kullanılan araçlar ahkâm hadisleridir. Amaç-araç ilişkisi konusunda Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (öl. 911/1505) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde şöyle demektedir: “Vesâile sağlanan müsamaha makâsıda sağlanmaz.”⁹ Diğer bir ifadeyle araçlarda her türlü yöntemden faydalanmaya cevaz verilmişken, makâsıdda buna cevaz verilmemiştir. Dolayısıyla metodolojinin bir araç olması ve araçlarda genel olarak hususiyet unsurlarının az olmasından ötürü eğitimde uygulanan metodolojinin İslamiliğinden bahsedilemez. Modern eğitimin sorduğu niçin, ne ile, nasıl bir eğitim, kimin eğitilmesi ve eğitimin sonuçlarının neler olduğu soruları

⁵ Bk. Muhammed Avvâme, *Eserü'l-hadîsi's-şerîf fi ihtilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998); Ahmed b. Abulhalîm b. Teymiyye, *Refü'l-melâm ani'l-eimmeti'l-a'lâm* (Riyad: er-Riâsetül'l-Âmmetü li idâreti'l-Buhûs, 1413), 21, 85, 101, 112.

⁶ Ahmed b. Mustafâ Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 2/173; Abdülhamîd Medkûr, *el-Menhecîyyetü fi ilmi usûli'l-fikh kadâyâ'l-menhecîyye fî'l-ulûmi'l-islâmiyye ve'l-ictimâ'îyye* (Kahire: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1996), 393-423/399.

⁷ Medkûr, *el-Menhecîyyetü fi ilmi usûli'l-fikhi*, 404-406.

⁸ Hasan b. Abdurrahmân er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâf*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Şam: Dârü'l-Fikr, 1984), 23; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2003), 246; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/241.

⁹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir el-Hüdayrî es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1994), 202.

arasında, 'nasıl' sorusu önemli bir yer işgal etmektedir.¹⁰ Bu itibarla hadis ve fıkıh eğitimiyle, günümüzdeki birtakım eğitim yöntemlerinden faydalanılarak ahkâm hadislerine dayalı bir fıkıh eğitimi belirlenebilir. Ancak hangi yöntemle olursa olsun fakih yetiştirilmenin, salt fıkıh eğitimiyle tamamlanamayacağını, ondan önce veya onunla birlikte Arap dili, fıkıh usûlü gibi tamamlayıcı ilimlerin de gerekliliği izahtan varestedir.

Abdulkâdir b. Bedrân el-Hanbelî (öl. 1346/1927), ilim talebinde uzun yıllar geçirilmesine rağmen ilerleyememenin altında şu iki sebebin yattığını belirtmektedir:

1. Fitrî zekâ ve idrak yetersizliği.

2. Bazı eğitimcilerin yaşadığı öğretim yöntemi konusundaki cehalet.¹¹ İbn Bedrân, öğretim yöntemlerinin bir zevk meselesi ve hocalara bırakılmış bir emanet olduğunu, dolayısıyla hocaların, yöntemleri uygulamada hikmetle hareket ederek talebeye en uygun eğitim yöntemini seçmesi gerektiğini belirtmektedir.¹²

Bu çalışma, fıkıh ilmi tarihinde bu ilmin öğretimi ile ilgili uygulanan yöntemleri ve bu yöntemlerin genel özelliklerini tespit ettikten sonra, ahkâm hadisleri merkezli olarak fıkıh eğitimini, bu eğitimin tarihi arka planını ve bu yöntemde kullanılabilecek metotları ele almıştır. Elde edilen bulgular ve bu bulgulara dayanılarak yapılan birtakım öneriler ise sonuç kısmında zikredilmiştir.

Türkiye'de fıkıh eğitiminin mahiyeti ve keyfiyeti konusunda yapılan bilimsel çalışmalar sınırlı düzeydedir. Mevcut çalışmalar da ağırlıklı olarak İslam tarihinin bazı dönemleri ve bazı Müslüman coğrafyalarda fıkıh eğitiminin de içinde yer aldığı dinî eğitimi incelemektedir. Fıkıh eğitimine özgü yapılan çalışmalardan biri, Tanzimat sonrası fıkıh eğitiminin incelendiği Abdullah Akın tarafından hazırlanan Tanzimat Sonrası Fikhî Dönüşüm ve Fıkıh Eğitimi başlıklı doktora tezidir. Ahkâm hadisleri merkezli fıkıh eğitimi konusunda ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitiminde dair Arapça olarak yapılan çalışmalar arasında şu üç makale ön plana çıkmaktadır:

1. Muhammed Abdullah Uveyda'nın kaleme aldığı, *Tedrîsu maddeti ahâdîsi'l-ahkâm fi'l-câmî'ât* (Mecelletü'z-Zerkâ'i li'l-bühûsi ve'd-dirâsâti, 1/2, (1999), 749-782) adlı

¹⁰ Mustafâ Aşvâ, *Kadâyâ'l-menheciyye fi'l-ulûmi'l-İslâmiyye ve'l-ictimâ'iyye* (Kahire: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1996), 7-8.

¹¹ Abdulkâdir b. Bedrân ed-Dimaşkî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 486.

¹² İbn Bedrân, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 491.

makale, ahkâm hadisleri ışığında fıkıh eğitiminin üniversitelerde verilmesiyle ilgili üniversite hocalarına yönelik bir öneri mahiyetindedir.

2. Mervân Kaddûmî'nin kaleme aldığı, *Turuku tadrîsî'l-fıkhi'l-İslâmî* (Mecelletü Câmia'ti'n-Necâh li'l-ebhâs, 15, (2001), 59-88) adlı makale, fıkıh eğitimindeki genel yöntemleri ele almıştır.

3. Mustafâ Sâdıkî'nin yazdığı, *Minhâcü tadrîsî'l-fikh: dirâsetün târîhîyyetün terbeviyye* (el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Virginia, ABD, 2012) adlı çalışma, Mâlikî mezhebi özelinde Kuzey Afrika'daki fıkıh eğitimini ve günümüzde fıkıhın sorunlarını irdeleyip çözüm önerilerini sunmaktadır. Elinizdeki makale ise konuyu bir bölge veya mezheple sınırlandırmadığı gibi, fıkıhın genel sorunlarını da ele almamakta, sadece fıkıhın eğitim yöntemlerini ve bunlardan delile dayalı olan yöntemi ele almaktadır.

1. İslam Tarihinde Hadis ve Fıkıh Eğitiminde Kullanılan Eğitim Yöntemleri

Peygamber (s.a.s.) dönemindeki Cezîretü'l-Arab'da Kur'an yazımı ve ezberi şeklinde olan İslami ilimlere, Peygamber'in (s.a.s.) vefatının akabinde sınırların gelişmesi, sosyal çeşitliliğin artması ve fitnelerin ortaya çıkması gibi nedenlere bağlı olarak hadislerin toplanması, ezberlenmesi ve yazıya geçirilmesi de eklendi.¹³ Hadislerin yazımında ortaya çıkan yöntemlerden biri de hadislerin fıkıh bâblarına göre tasnif edilmesidir ve bu tasnifte genellikle fıkıhla ilgili hadislere yer verilmiştir.¹⁴

Zamanın ilerlemesiyle birlikte çok karmaşık olmayan bir usulle gelişen hadis ve fıkıh ilminin öğretilmesinde daha başka teknikler ya da metotlar da kullanılmaya başlanmıştır. İslami ilimlerin eğitim-öğretim süreçlerine bakıldığında gerek hadis gerekse fıkıh eğitiminde aşağıdaki belli başlı metotların kullanıldığı görülmektedir:

1.1. Hadis Eğitiminde Kullanılan Eğitim Yöntemleri

1. Hocanın kendisinden dinlemek, 2. Hocaya okumak (Kitap merkezli eğitim), 3. İcâzet, 4. Münâvele, 5. Kitâbet, 6. Hocanın bir hadis veya kitabın kendi semâ'ı olduğunu bildirmesi ve bunun rivayetini belirli bir talebesine tahsis etmesi, 7. Vasiyet, 8. Vicâde.¹⁵

¹³ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Eleyse's-subhu bi karîb, et-ta'limü'l-arabiyyü'l-İslâmî* (Kahire: Dârü's-Selâm-Dârü Sahnûn, 2006), 43-44.

¹⁴ Hâkim Üveysân el-Mütayrî, *Târîhu tedvîni's-sünne ve şübuhâtü'l-müsteşrikîn* (Kuveyt: Câmî'atü'l-Kuveyt, Lecnetü't-Te'lîf ve't-Ta'rîb ve'n-Neşr, 2002), 181; Âlâ Saïd Nassâr el-Fevâri'a, *Ahâdisü'l-ahkâm dirâsetün te'siliyye* (Ürdün: el-Câmî'atü'l-Ürdünniye, Külliyyetü Dirâsâti'l-Ülyâ, Nisan, 2015), 45.

¹⁵ Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebû Bekîr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 1/9-57.

Başta fıkıh olmak üzere pek çok ilim dalının eğitiminde, hadis ilminde kullanılan bu yöntemlerden istifade edilmiştir.¹⁶

1.2. Fıkıh Eğitiminde Kullanılan Eğitim Yöntemleri

İslam tarihinde fıkıh eğitiminde uygulanan belli başlı modelleri şöyle sıralamak mümkündür:

1.2.1. Menhucu Fıkhi's-Semâ'a (Dinleme-Anlatma Yollu Fıkıh Eğitimi)

İslami ilimlerde çeşitliliğin artmasının da etkisiyle, özellikle Abbasiler döneminde eğitime mahsus medreseler tesis edilerek kurumsal bir şekilde örgün eğitime geçilmiştir¹⁷ ve bu medreselerde ilimlerin öğretimi için değişik yöntemler tatbik edilmiştir. Bu yöntemlerin en önemlisi, hocanın etrafında halkalar şeklinde toplanarak yapılan eğitimidir. Bu yöntemde hoca eğitimin merkezinde yer almakta, talebenin hangi medresede ders aldığından ziyade hangi hocadan ders aldığı dikkate alınmakta ve icâzetnâmelerde hoca silsilesine önem verilmekteydi.¹⁸ Osmanlı eğitim sisteminde de icazetnameler büyük önemi haizdi; bu belge yazılırken talebenin hangi hocadan hangi dersi aldığı belirtilmesinin yanı sıra hocanın kendisinin ders aldığı silsilenin de yazılması suretiyle talebeye icâzet veren âlimin yetiştiği ekol de anlaşılırdı.¹⁹

Bu yöntemle yapılan tedrisatta takip edilen yollardan biri, hocanın dersi anlatması (الإلقاء - المشافهة / yüz yüze) veya yazdırmasıdır (الإملاء).²⁰ Hoca merkezli bu yöntemde öğrenci daha çok dinleyici konumunda olup hocadan talebeye doğru tek yönlü bir iletişim söz konusudur.²¹ Bu yöntemde talebeler, müderrisin etrafında halka şeklinde toplanarak dinlerler ve kendilerine anlatılanı, genellikle ezber, tekrar, tefakkuh, müzakere ve imlâ yöntemleriyle öğrenmeye çalıştıkları “açık kitaptan tedris usulü” ile eğitim görürlerdi.²² İlmin, mutlaka ilim ehlinde alınması gerektiğine dayanan bu yöntemde kullanılan müşâfehe yolu, en faydalı ve en sağlam olanıdır. Çünkü talebe, bir kitapta anlamadığı nice konuyu hocadan dinlediğinde rahatlıkla anlayabilmektedir. İbn

¹⁶ Efe Yeşildurak, “Nizâmiye Medreseleri: Müfredat ve Öğretim Metotları”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2022), 503-507.

¹⁷ İbn Âşûr, *Eleyse's-subhu bi karîb*, 50; Nebi Bozkurt, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 8/323.

¹⁸ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 23/330.

¹⁹ Kayapınar - Korkmaz, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği)”, 1014.

²⁰ Mervân Kaddûmî, “Türüku tederîsi'l-fikh'l-İslâmî”, *Mecelletü Câmia'ti'n-Necâh li'l-ebhâs* 15 (2001), 74.

²¹ Câmia'tu Damanhur (DMU), “İstrâfîciyâtü't-Tedrîs” (Erişim 09 Ocak 2020).

²² M. Rahmi Telkenaroğlu, “Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 177; Bozkurt, “Medrese”, 8/326.

Haldûn (öl. 808/1406) da müşâfehe yolunun daha sağlam ve daha kalıcı olduğuna vurguda bulunmaktadır.²³ İkinci yol ise musanniflerin kitaplarını mütalaa etmektir.²⁴ Hoca merkezli eğitim yöntemi, eğitimde en yaygın kullanılan, kolay ve daha güvenli bir yöntemdir. Bu yüzden matbaa sonrası ve bugünün teknolojik imkânlarıyla yapılan modern eğitim bile bu yöntemin kendi önemini korumasına mâni olamamıştır.²⁵

Talebenin, hocaya dayanması gerektiği kadar kitaplara dayanması da gerekmektedir. Talebe, fıkın genel çerçevesini, ilkelerini, kurallarını, konularını ve usûlden fûr'ûnu istinbat edebilecek aşamaya gelene kadar hocaya dayanmalı, sonrasında bir takım kitaplara dayanmalıdır. Çünkü hocanın vakti ne kadar geniş olursa olsun, bütün vaktini talebesine ayırması mümkün değildir.²⁶ Bu yolla talebe, okuduğunu anlama, analiz etme, eleştirme, gelen hadis rivayetlerini ve fikhî görüşleri karşılaştırma ve onlar arasından tercihte bulunabilme kabiliyetini kazanır, ki bu da talebeye, kendisine güvenmeyi sağlayan özgür düşünebilme becerisini kazandırır.²⁷ Bu minvalde İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî (öl. 478/1085), hocası Ebü'l-Kâsım el-İsferâyînî'den (öl. 452/1059) ders almasıyla ilgili şöyle demektedir: "Usûl ile ilgili ondan belirli cüzleri ders aldım. Kendim ise yüz cilt kitabı mütalaa ettim."²⁸ Bu itibarla ilim tedrisatında uygulanan yöntemlerden bazıları hoca merkezliyen, bazıları öğrenci veya kitap/ders/konu merkezli olmuştur.²⁹

Hocanın ders halkasında talebenin de aktif rol alabilmesi için, tartışma ve diyalog yöntemi (طريقة المناقشة والحوار) faydalı olabilecek yöntemlerdendir.³⁰ Bu yöntem, öğrenciyi bağımsız düşünmeye ve hafızayı eğitmeye sevk edecek şekilde karşılıklı konuşma ve soru-cevaba dayalı bir yöntemdir.³¹ Talebenin kendi varlığını hissettiği, bu

²³ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Derviş el-Cuveydî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995), 539-540.

²⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Girnâtî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfekatü fi usûli'ş-Şerî'ah* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., 1/67-68).

²⁵ Kaddûmî, *Türüku tedrîsi'l-fikh'l-İslâmî*, 76.

²⁶ Muhammed Osmân Şebûr, *Tekvînü'l-meleketi'l-fikhiyye* (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1999), 99-100.

²⁷ Muhammed Abdullah Uveyda, "Tedrîsu maddeti ahâdisi'l-ahkâm fi'l-câmi'ât", *Mecelletü'z-Zerkâ'i li'l-bühûsi ve'd-dirâsât* 1/2 (1999), 291.

²⁸ Ebü'l-Ma'âli Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Katar: Külliyyetü'ş-Şerî'ah, Câmia'tu Katar, 1399), 34; Abdülazîm ed-Dîb, *Fıkhü İmâmi'l-Harameyn* (Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1988), 63.

²⁹ DMU, "İstrâfîciyâtu'd-Tedrîs".

³⁰ Alî Muhammed İbrâhîm, *Istîlâhü'l-mezheb inde'l-Mâlikiyye* (Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâü't-Türâs, 2000), 143.

³¹ DMU, "İstrâfîciyâtu'd-Tedrîs".

yüzden de daha aktif olduğu, mücerret tekrardan çok daha faydalı olan bu yöntem,³² talebeyi de merkeze alarak onun ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri doğrultusunda eğitimi yönlendirmeye çalışır, hocaya, dersin yanı sıra rehberlik ve davranış mühendisliği rollerini de yükler.³³

Hocanın eğitim sürecindeki ağırlığına rağmen Müslümanların eğitim sisteminde kesin bilgi kaynağı olarak görülmesi konusundaki yaklaşımın tamamen talebe ya da hoca merkezli epistemolojik anlayış şeklinde olmadığı anlaşılmaktadır.³⁴ Bir taraftan hocaya duyulması gereken derin saygıya vurgu yapılırken, diğer taraftan bu saygının, öğrenmenin temel yollarından biri olan soru sormaktan öğrenciyi alıkoymamaktadır. Binaenaleyh, ilk dönemlerde hocalarına çokça soru sormalarından ötürü ilim talebeleri “mâ tekûlu?” yani “ne dersin?” lakabıyla anılmışlardır.³⁵ Bu niteliği haiz bir atmosferde yetişen bir talebe, aklen, ruhen ve kişilik olarak fıkıh eğitimine hazır ve elverişli bir kişi olarak yetişir.³⁶

Bu eğitim yönteminde esasen iki düzey gözetilmiştir: Birincisi: et-ta’lîmü’l-ibtidâî diye tanımlanabilecek yeni başlayan kimselere yönelik olan düzey; bu düzeyde, medrese, cami, hocaların evleri vb. yerlerde Arap alfabesi, Kur’an surelerinin yazımı, okunuşu ve ezberi öğretiliyordu. Kur’an eğitiminin ardından Arap şiirleri ve dil bilgisi eğitimi ve hadis ve fıkıh metinlerinin ezberlerine geçiliyordu. Özellikle mübtedî durumdaki talebelere birden fazla ilmin öğretilmesinin zararlı olabileceğini belirten Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (öl. 543/1148) ve onu teyid eden İbn Haldûn, talebenin bunu alabileceği kapasitede olması hariç, bu yöntemin çocuğun ilimden kopması vb. olumsuz yansımalarının olabileceğini belirtmektedirler.³⁷ İkincisi ise; birinci aşamayı tamamlamış kimselere yönelik olan düzeydir. Bu düzeyde birinci aşamada ezberlenen metinlerin şerhi üzerinde durulurdu. Bu şerhlerde küçük kitaptan büyük olanına doğru bir seyir izlenirdi.³⁸ Tüm bu aşamalarda her ilim dalında en bilinen eserler ders kitabı olarak okutulmuş ve talebelerce ezberlenmiştir.³⁹

³² Kaddûmî, *Türüku tadrîsî’l-fıkh’l-İslâmî*, 74.

³³ Özkan, “Öğrenme Öğretme Modelleri Açısından Modüler Eğitim”, 118.

³⁴ Fatih İpek, “İslâm Eğitim Geleneğinde Bilginin Üretim, Paylaşım ve Dolaşım Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/2 (2021), 767.

³⁵ Burhânü’l-İslâm Zernûcî, *Kitâbu Ta’lîmî’l-müteallim tarîki’t-ta’allum*, thk. Mervân Kubbânî (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1981), 106.

³⁶ Şebûr, *Tekvînü’l-meleketi’l-fıkhiyye*, 87, 95.

³⁷ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 538.

³⁸ İbn Âşûr, *Eleyse’s-subhu bi karîb*, 44-47.

³⁹ Bozkurt, “Medrese”, 8/326.

Bu aşamadan sonra, kendi kendine yetme olarak da adlandırılabilir bir aşamaya ulaşan talebeler, ilim yolculuğunda kendi kişisel çalışmalarına ağırlık vermelerinin gerektiği aşamaya geçerler ki günümüzde yüksek lisans, doktora ve sonrasında, bu aşamaya tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu aşamaları, başlangıç, orta ve ileri düzey olarak taksim etmek mümkündür. Eserlerin elle yazıldığı dönemlerde ve sonrasında nice müellif, büyük hacimli eserlerini bu aşamadan sonra kaleme almış, dakik ve derinlikli okumalarda uzun zamanlarını geçirmişlerdir.⁴⁰ Bu aşamalarda okutulan müfredatta öncelik verilen ilimler sıralaması, dönemsel ve coğrafi farklılıklara bağlı olarak değişiklik arz etmiştir.⁴¹

İbn Haldûn, bir ilimde derinleşmek için basit, orta ve zora doğru giden üç aşamalı bir yöntem önermektedir. Buna göre ilk olarak basit bir eserden başlanmalı, talebe bunu iyice kavradıktan sonra aynı ilimden ama konuyu daha detaylı ele alan başka bir esere geçilmeli, o da tamamlandıktan sonra yine aynı konuda ama konuyu her yönüyle ele alan daha zor bir esere geçilerek eğitim sürecinin tamamlanması gerektiğini ifade etmektedir.⁴² İbn Haldûn'un bu önerisi modern eğitimde bulunan sistemden farklı olarak çoğunlukla belirlenmiş bir süreyi içermemekte, süre, öğrencinin kabiliyetine göre değişiklik arz etmektedir. Ancak belli bir sürede bu kabiliyete sahip olmayan öğrenci uzaklaştırılırdı.⁴³

Saçaklızâde Mehmed Efendi (1145/1732), mezkûr aşamaları ve mahiyetlerini aşağıdaki şekilde tasnif etmiştir.⁴⁴

İlimlerin Öğrenim Aşamaları ve Bu Aşamalara Uygun Ders Kitap Türü ve Mahiyetleri			
İlmî Derece	Eser Cinsi	Delil Durumu	Muhtevası
İktisâr	Muhtasar (Kısa) Metinler	Herhangi bir delil zikretmez	İlmin en meşhur konularını ihtiva eder
İktisâd	Mütevassıt (Orta) Metinler	Bazı meselelerin delillerini zikreder	İlmin meşhur konularını ihtiva eder
İstiksâ	Mutavvel (Uzun) Metinler	Leh ve aleyhte olan tüm delilleri zikreder, tartışır ve tercihte bulunur	İlmin az bilinen meselelerini ihtiva eder.

Tablo 1. İlimlerin Öğrenim Aşamaları ve Bu Aşamalara Uygun Ders Kitap Türü ve Mahiyetleri

⁴⁰ Kaddûmî, *Türüku tadrîsî'l-fıkh'l-İslâmî*, 75.

⁴¹ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 536-538; İpek, "İslâm Eğitim Geleneğinde Bilginin Üretim, Paylaşım ve Dolaşım Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 758-759.

⁴² İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 532.

⁴³ Bozkurt, "Medrese", 8/326.

⁴⁴ Saçaklızâde, *Tertibü'l-ulûm*, 215-216.

Bu aşamalar, genel itibariyle fıkıh ilmi başta olmak üzere her bir ilim için geçerli olan aşamalardır ve bunlardan kastedilen, eğitimle veya nazar ve mütalaa ile her bir ilmin ihtiyaç duyulduğu kadarının öğretilmesidir.⁴⁵

1.2.2. Menhecu Fıkhî't-Tefrî'ât ve'l-Furû' (Şerhlere Dayalı Fürû' Yollu Fıkıh Eğitimi)

Şerh niteliğindeki fıkıh eserleri, geçmişte yazılmış muhtasar bir fıkıh metnine dayalı olarak fikhî düşüncenin cereyan edeceği zemin üzerinde gelişen eserlerdir.⁴⁶ Bu şerhlerde temelde üç yöntem kullanılmıştır: 1. Bir ilimde uzman olan bir âlimin, kendi bilgilerine ve uzmanlığına dayanarak anlatma yöntemiyle öğretmesi. 2. Müfredatta belirlenen bir esere dayalı olarak dersin verilmesi. 3. Soru-cevap yöntemine göre eğitim verilmesi. Mâlikî ulemasından Sahnûn (öl. 240/854), Abdurrahmân b. el-Kâsım'dan (öl.191/805) İmam Mâlik'in görüşlerini, Sîbeveyhi Amr b. Osmân da (öl. 180/796) Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ve Yûnus b. Habîb'in (öl. 182/798) görüşlerini bu yöntemle almıştır.⁴⁷

Kâtip Çelebî (öl. 1067/1657), her kitabın herhangi bir şerhe ihtiyaç duyulmaksızın anlaşılması için yazıldığını, ancak üç nedenden ötürü şerhe ihtiyaç duyulduğunu belirtir: 1. Müellif ile okuyucu arasındaki bilgi ve zekâ düzeyindeki farklılıklar. 2. Başka bir ilimle ilgili birtakım bilgilerin verilmesi. 3. Tevil, mecaz, ifadelerde çağrışım vb. durumlarının bulunması ya da yanlışlık ve eksikliklerin giderilmesi.⁴⁸ Yapılan şerhlerden, eğitim amaçlı olanları kolay bir üslûba sahipken, ilmî katkı ve tartışmaya yönelik şerhler daha zor anlaşılır bir üslûba sahip olabilmektedir.⁴⁹ Özellikle ilk iki şerh yöntemi, muhtasar eserlerdeki anlaşılması zor veya kapalı ifadeleri açıklama gayesiyle bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış olmasıyla birlikte, gereğinden fazla tekrarların yer alması, basit örneklendirmelerin ötesine geçememesi ve çok daha fazla orijinal eserlerin ortaya çıkmasına mâni olması şeklindeki sorunları beraberinde getirdiği düşüncesiyle tenkitlere maruz kalmıştır.⁵⁰

Muhtasar eserlere yapılan bazı şerhler, muhtasar eserdeki lafızlara bağlılıkta o derece aşırıya kaçmışlardır ki, müellifin eserine besmele ile başlamasının nedeni, hamd, salât ve selâm kelimelerinin izahatı, (باب/فصل) kelimelerinin şerhi, müellifin, başlığın

⁴⁵ Saçaklızâde, *Tertibü'l-ulûm*, 216-217.

⁴⁶ Eyüp Said Kaya, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/560.

⁴⁷ İbn Âşûr, *Eleyse's-subhu bi karîb*, 45-46.

⁴⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 36-37.

⁴⁹ Sedat Şensoy, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/ 555.

⁵⁰ İpek, "İslâm Eğitim Geleneğinde Bilginin Üretim, Paylaşım ve Dolaşım Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 771-772.

ardından (ف) harfiyle başlamasının nedeni gibi kitabın konusuyla alakası olmayan hususları sayfalarca ele almışlardır. Halbuki bir fıkıh eserinde, mesele, meselenin hükmü, delili, onunla ilgili hükmün delillerden istinbat yöntemleri, ihtilaf varsa ihtilafın nedenleri ve ihtilafı görüşler arasında tercihte bulunma ve bu tercihin nedenlerine odaklanılmalıdır.⁵¹ Zira fıkıh şerhleri, fıkıh mezheplerinin teşekkül sürecindeki en önemli gelişmelerden biri olduğu kadar,⁵² fikhî tefekkürün üzerinde cereyan ettiği temel literatür olduğunu söylemek de mümkündür.⁵³ Binaenaleyh, bunun fikhî yavaşlatmak veya geri letmek yerine, pozitif yönlü bir rol oynayabilecek bir noktada bulunması gerekmektedir. Bu yöntemle fıkıh eğitimi, ileri düzey fıkıh talebeleri için faydalı olacaktır.

1.2.3. Menhecu Fikhî'l-Muhtasarât (Muhtasar Eserlere Dayalı Fıkıh Eğitimi)⁵⁴

Özellikle III. asrın başlarında ortaya çıkmaya başlayan, IV. asırda yaygınlık kazanan ve fıkıhın gerileme dönemi olarak kabul edilen hicri VII. asırdaki Moğol istilâsından *Mecelle*'ye kadar olan süreçte, muhtasar eserler fıkıh kaynakları arasında yerini almıştır. Fürû konularında hazır hüküm ve bilgileri, delilsiz, tahlilsiz ve tartışmasız nakleden ve giderek bir sanat şeklini alan bilmecelere dönüşen bu eserlerin eğitim kurumlarında revaç bulup yaygınlık kazanmasına paralel olarak müçtehit ve fakih yetiştirmeye elverişli kitapların tedrisatına rağbet azalmıştır. Bunun sonucu olarak bu defa bu 'bilmecelerin' çözümlenmesi için şerhlerin ve hâşiyelerin kaleme alınması ihtiyacı doğmuş, fakih, aslî ve fer'î delillerden bihaber bir şekilde fıkıh meselelerini öğrenme ve öğretmeye yönelmiştir.⁵⁵

Muhtasar fıkıh eserleri, İslâm medeniyeti tarihinde toplumla en yoğun ve sürekli ilişkiye sahip eserlerden olmakla birlikte, İslam coğrafyasının hemen her yerinde bu eserlere yönelik değişik tepkiler ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Mâlikî ulemadan Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Kibâb'ın (öl. 778/1376) muhtasar eserler yazanlarla ilgili "fikhî bozdular" dediği,⁵⁷ İbn Haldûn'unun da eğitimde fesada, tahsilde de bozulmaya yol açtığını söylediği,⁵⁸ İbnü'l-

⁵¹ Eşref Mahmûd b. Kinâne, "Tedrîsü'l-fikhî fî'l-âlemi'l-İslâmî beyne'l-vâki' ve'l-me'mûl", *Mecelletu Câmi'ati'l-Ezher, kulliyetu's-şerî'ah ve'l-kânûn bi Asyût* 35 (2023), 1929.

⁵² Kaya, "Şerh", 38/560.

⁵³ Kaya, "Şerh", 38/561.

⁵⁴ Sâdıkî, *Minhâcü tedrîsî'l-fikh*, 62.

⁵⁵ Ömer Ceydî, *Mebâhisü fî'l-Mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Magrib*, (b.y.: y.y., 1993), 87; Hayrettin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/10.

⁵⁶ Eyüp Said Kaya, "Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/61.

⁵⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî, *el-Mi'yâr el-mu'rib ve'l-câmi' el-mugrib an fetâvâ ehli İfrîkiyye ve'l-Endelus ve'l-Magrib* (Fas-Ribat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye - Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1981), 11/142.

⁵⁸ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 531.

Arabî ve Abdulhak el-İşbîlî'nin (öl. 582/1186) şiddetle karşı çıktığı muhtasar eserler, aslında şu iki nedenden ötürü telif edilmişlerdir: a. Uzun kaynakların ezberlenmesi için kısaltılması. b. Mezhebin furû' kitaplarında dağınık olan konuların bir araya getirilmesi. Ancak daha sonra en az lafızla en çok manayı bir araya getirmede aşırıya gidildiğinden, mübtedinin anlamadığı, müntehiye de faydasının bulunmadığı, amacından sapıp anlaşılması güç birer elğâz türü eserlere dönüşmüşlerdir.⁵⁹

Muhtasar eserlerle ilgili dile getirilen bu endişelerin çoğunluğunun, muhtasarların doğrudan kendisiyle değil fikhî faaliyetlerde ve özellikle fıkıh eğitiminde muhtasarlarla yetinilmesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ İbn Haldûn da talebenin, anlaşılması zor kavramları çözme ve anlama zorunda bırakılması ve bunun da pek bir getirisinin olmamasından hareketle muhtasar eserlerle fıkıh ve diğer ilimlerin eğitimini tenkit etmiştir.⁶¹ İbn Bedrân, özellikle başlangıç düzeyindeki talebelerin eğitimi için tercih edilecek eğitim kitabının da anlaşılması zor, ifadeleri katı ve kapalı muhtasar eserlerden seçilmemesi gerektiğine vurguda bulunmuştur.⁶² Buna bir tepki ve alternatif olarak ortaya çıkan delile dayalı yöntem ise fikhî, aslî ve fer'î delilleriyle buluşturma hedefini gözeterek yola koyulmuştur.

Son dönem Mâlikî ulemasından Muhammed b. el-Hasen b. es-Seâlibî el-Hacvî (öl. 1956), *el-Fikrû's-Sâmî* adlı eserinde fikhî tecdidi ve eğitimin ıslahı bağlamında, müteahhir âlimlerin delillerden hali muhtasar eserleriyle eğitimin bir kenara bırakılması ve ilk, orta ve yüksek öğrenim aşamalarında fıkıh eğitimi için kitapların telif edilmesi önerisini dile getirmiştir. Bu eserlerde ahkâmın doğrudan kitap ve sünnetten alınması konusunda talebelerin alıştırılmasını, *el-Muvattâ*, *Sahîhü'l-Buhârî*, *el-Ümm* gibi ilk dönem âlimlerin eserlerinin yanı sıra usûl'î-fıkıh kitaplarının da Arap dili eserleriyle birlikte öğretilmesini vurgulamıştır. Ayrıca bunlara, ahkâm ayet ve hadislerini konu edinen İbnü'l-Arabî ve Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs'ın (öl. 370/981) ahkâm ayetleri kitapları, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer'in (öl. 852/1449) *Bülûğü'l-Merâm*'ı, Hatîb et-Tebrîzî'nin (öl. 741/1340) *el-Mişkât*'ı ve İşbîlî'nin *el-Ahkâm*'ının da eklenmesini önermiştir.⁶³

1.2.4. Menhecu Fıkhi't-Te'sîlât (Delile Dayalı Fıkıh Eğitimi)

“فقہ التأصیلات” yani (Delile Dayalı Fıkıh) olarak adlandırılan bu yöntem, gerek Kur'an ve hadislere ve gerekse diğer delillere dayanan hükümlerin temellerine inerek

⁵⁹ Ceydî, *Mebâhisu fî'l-Mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Magrib*, 88, 90.

⁶⁰ Kaya, “Muhtasar”, 31/61.

⁶¹ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 531.

⁶² İbn Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 490.

⁶³ Muhammed b. El-Hasen es-Seâlibî el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî fî târihi'l-fikhî'l-İslâmî* (Ribat-Fas: Matba'atu idâreti'l-Maâ'rif-Matba'atü'l-Belediyye, 1340), 4/ 213.

şer'î hükümleri şer'î delillere dayandıran ve asıl ile fer' arasındaki ilişkiyi analiz eden bir fıkıh eğitim yöntemidir.⁶⁴ Bu yöntem iki hususun dışına çıkmaz. 1. Talebeyle, ister Kur'an ister sünnetten olan şer'î naslar arasında bağlantıyı sağlamak ve onu, o naslardan doğrudan hüküm istinbatına muktedir kılmak. 2. Talebeyi, fikhî hükümlerin elde edilme şekli ve değerlendirilmesi konusunda eğitmek, fikhî ihtilafların sebeplerini bilmek ve görüşler arasında tercihte bulunma gücüne kavuşturmak.⁶⁵

Yukarıda zikredilen dört yöntemin hülasası olarak, ilk dönem fıkıh talebelerinin fıkıh öğreniminde aşağıdaki aşamaları izledikleri tespitinde bulunmak mümkündür.⁶⁶

İlk Dönem Fıkıh Eğitiminde Takip Edilen Aşamalar ve Mahiyetleri	
Aşamalar	Mahiyeti
1. Aşama	Şeriat: Ameli olarak dine bilinmesi zorunlu olan konular. Bu halkın ilim derecesidir.
2. Aşama	Delillerden hâli şer'î hükümler: Genel olarak tüm Müslümanlara öğretilmesi gereken, özellikle üniversite öncesi öğrencilerin bilmesi gereken hususlar.
3. Aşama	Delile dayalı fıkıh: Şer'î ilimlerin delilleriyle birlikte bilinmesidir.
4. Aşama	İhtilaf fikhî: Şer'î hükümlerin delillerinin yanı sıra, konuyla ilgili ihtilafları, görüş sahiplerini ve her bir görüşün usûl açısından istidlal yönteminin bilindiği aşamadır.
5. Aşama	İçtihağ fikhî: Naslardan istidlal ve istinbatta bulunabilme aşamasıdır.

Tablo 2. İlk Dönem Fıkıh Eğitiminde Takip Edilen Aşamalar ve Mahiyetleri

Ahkâm hadisleriyle fıkıh eğitimi yönteminin kullanılması, kısa bir süre furû' eğitiminin ardından, üniversite aşamasının 2. ve 3. veya 3. ve 4. yıllarında daha yerinde olabilir.⁶⁷

Öğretim ve mütalaa konusunda âlimlerin zikrettiği bazı yöntemlerin bulunduğunu belirten İbn Bedrân, yukarıda zikredilen fıkıh eğitimi yöntemlerinin aşamalarını, kendi tecrübeleri ışığında şu şekilde sıralamaktadır:

1. Bir metinden başlamak: O metinden, derse yetecek kadar bir cümleyi alıp, şerhine bakmaksızın anladığımızı düşünene kadar onun üzerinde çalışmak.

2. Metnin şerhine bakmak: İlgili cümlenin şerhine bakıp anladığımızın doğruluğunu test etmek ve varsa bir yanlışlık, o şerh doğrultusunda tashih etmek.

3. Şerhin -varsa- haşiyesine bakmak: Şerhin anlaşıldığına kanaat getirdikten sonra haşiyesine müracaat ederek şerhten anladığımızı test etmek.

⁶⁴ Sâdıkî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 112.

⁶⁵ Sâdıkî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 111-112.

⁶⁶ Muhammed Hüdarî Beg, *Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî* (Şam: Dârü'l-Fikr, 1967), 321; Sâdıkî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 48-49.

⁶⁷ Sâdıkî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 265.

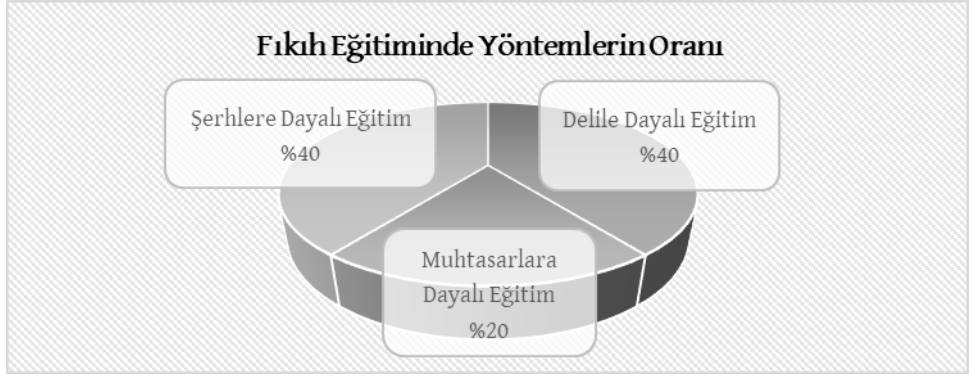
4. Dersin konusuyla ilgili meseleleri tasavvur etmek: Dersin anlaşıldığına kanaat ettikten sonra kitabı bırakıp dersin konusuyla ilgili meseleleri zihninizde tasavvur etmek.

5. Yeni kelime ve cümlelerle o konuyu yeniden ifade etmek: Müellifin kelime ve cümlelerini ezberlemeksizin, anladığımızı düşündüğümüz konuyu kendi cümlelerimizle yeniden inşa etmek.

6. Hoca nezdinde bunları okumak: Üzerinde çalıştığımız cümleyi ve bu cümleden anladığımızı hocanın huzurunda dile getirmek; böylece muhtemel eksiklikleri izale etmek ve metin, şerh ve haşiyede olmayıp da hocanın dile getirdiği hususlardan faydalanmak.⁶⁸

Bir kitabı bu şekilde okuyan kimsenin, ilgili alandaki geniş veya muhtasar yazılmış her türlü eseri anlaması kolaylaşır ve kaideler zihninde yer eder.⁶⁹ Günümüz fakihlerinden Muhammed el-Muhtâr eş-Şenkîfî de sırasıyla muhtasar eserlere, delile ve şerh eserlere dayalı bir fıkıh eğitimini önermektedir.⁷⁰

Muhtasar, delil ve şerhlere dayalı fıkıh eğitiminde bu yöntemlerin oranı ve sıralaması, fıkıh eğitimini veren özel veya tüzel kişiliklerin bakış açılarına göre değişiklik arz edecektir. Her üç eğitim modelini de içerecek şekilde aşağıdaki oranlar önerilebilir:

Şekil 1. Fıkıh Eğitiminde Kullanılabilecek Yöntemlerin Oranı

⁶⁸ İbn Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 489-490.

⁶⁹ İbn Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 490.

⁷⁰ Muhammed Muhtâr eş- Şenkîfî, "https://archive.org/details/How_Study_Fikh", *Arşiv.org* (2024), 00:01-07:50.

Bu oranları belirleyecek olan mercilerin, fıkıh talebesini bir yandan delilden, diğer yandan da fıkıh mirasından mahrum bırakmayacak bir modeli belirlemesi yerinde olacaktır.

1.3. Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitiminin Tarihi Arka Planından Bazı Örnekler

Ahkâm hadisleri merkezli fıkıh eğitimi yöntemi köklü bir tarihi arka plana sahiptir. Burada, bazı devlet veya İslamî eğitim kurumlarınca kurumsal olarak uygulanan bu eğitim yöntemi ile ilgili birtakım örnekler zikredilecektir.

Sahabe döneminde fıkıh, Kitap ve sünnetin sınırlı nasları ile bu iki kaynağın hükümünü beyan etmediği konularda re'ye dayanmaktaydı.⁷¹ Sahabe döneminden itibaren daha çok Medine merkezli şekillenmeye başlayan ve İmam Ahmed'le (öl. 241/855) birlikte Irak'ta da belirgin hale gelen ehl-i hadîs, mümkün olduğu kadar yoruma başvurmadan hadisleri uygulamış, nassın bulunmadığı meselelerdeyse susmayı tercih etmişlerdir.⁷² Fikhî meselelere ayet ve hadislerle cevap verildiği bu ekolde, fıkıh eğitiminin de doğal olarak nasların tedrisatına dayalı olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu yöntem hadis ekolünde uzun bir dönem devam etmekle birlikte rey'in de fıkıha dâhil olmasıyla, fıkıh eğitimi hususunda değişik eğitim modelleri ortaya çıkmıştır.

II. yüzyılın ortalarına doğru Endülüs'te eğitim sadece fukahânın elindeydi. Müslüman doğu ve batıdaki eğitim kurumlarını inceleyen George Makdisi'ye (öl. 2002) göre Mâlikî mezhebinin uygulandığı bölgelerde doğu tipinde medrese kurumları görülmemiştir.⁷³ Bunun yerine İslami batıdaki eğitim sisteminde hoca ile öğrenci arasında şahsî ilişki ağırlık kazanmış ve bunun sonucu olarak fukahânın nüfuzu artmıştır. Bu da devletin özgür düşünmeyi sağlayacak ve Mâlikî mezhebinin taklidinden ayrılmaya yol açabilecek her türlü ilmin öğretilmesi konusundaki faaliyetlere karşı fakihlere muhalefet imkânı vermiştir.⁷⁴

Endülüs'e hadis ilmini ilk getirenler olarak kabul edilen ve hadis tedrisatı faaliyetleri sayesinde Endülüs'ü bir dârü'l-hadise dönüştürenler, Bakî b. Mahled (öl. 276/889) ve Muhammed b. Vaddâh (öl. 287/900) kabul edilmektedir.⁷⁵ Bakî b. Mahled ahkâm konusunda Mâlikî olmakla birlikte hadislerden elde ettiği sonuçlarda kimseyi

⁷¹ Karaman, "Fıkıh", 13/5.

⁷² Salim Söğüt, "Ehl-i Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/510.

⁷³ Muhammed Halid Mes'ûd, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi: Genel Bir Bakış", çev. Muhammed Tayyib Kılıç, *İSTEM Dergisi* 14 (2009), 411.

⁷⁴ Mes'ûd, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi: Genel Bir Bakış", 411.

⁷⁵ Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi (2. /8. - 3. /9. Yüzyıllar)", çev. Murat Gökalp, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006), 239.

taklit etmeyen bir fakih ve muhaddisti.⁷⁶ Bunun sonucu olarak, hicri III. asırda Endülüs Mâlikîliğinin başında bulunan ve ehl-i hadise aşırı muhalefetiyle tanınan Esbâğ b. Halîl (öl. 273/ 887) gibi mutaassıp âlimlerin, öğrencilerle hadis âlimleri arasına koyduğu bariyerler aşılmış ve camilerde talebelere hadis ilmi öğretilmeye başlanmıştır. Bu dönemde hadis ilmiyle fıkıh ilmini birleştirmiş pek çok Mâlikî fıkıh âlimi yetişmiştir.⁷⁷ Kâsım b. Esbağ (öl. 340/951) ve öğrencisi Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ (öl. 380/990) gibi âlimler fikhü'l-hadîs ve fikhü't-tâbiîn ile ilgili kitaplar yazmışlardır.⁷⁸ Hadis ilminin zayıf olduğu II. asra göre Endülüs'te kadılar, hadis ilminin gelişim gösterdiği IV, V ve VI. asırda muhaddis kimlikleriyle ön plana çıkmışlardır.⁷⁹

İslami batıda nas merkezli fikhî ön plana çıkararak akımlardan biri de Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Kurtubî (öl. 456/1064) öncülüğündeki Zâhirîlik akımıdır.⁸⁰ Zâhirîlik mezhebi, eğitim sistemini mutlak olarak furû' fikhîni bir kenara bırakıp asıl kaynaklara dönme üzere tesis etmiştir.⁸¹ Zâhirî görüşe ilk meyleden fukahadan biri de Münzir b. Saîd el-Belûtî (öl. 355/966) olup eserlerinden biri de, *el-İnbâu alâ İstinbâti'l-Ahkâmi min Kitâbillâhi* adlı eseridir.⁸² Kitabın adı zaten ahkâmın nereden alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Murâbitlar Devleti'nde (1056-1147) idareciler ve fukahâ katı bir şekilde Mâlikî mezhebine bağlanmış, bu mezhebi ehl-i sünnet mezhebi kabul etmiş, yargı ve fetvada ona aykırı gördükleri fikir ve davranışlara karşı durmuş ve yasaklamışlardır. Murâbitlar Devleti'nin son hükümdarlarından Taşfîn b. Alî b. Yûsuf (öl. 539/1145), kadılarına gönderdiği mektupta bu hususu açıkça belirtmiş, buna aykırı davranışların suçlu olacağını ifade etmiştir.⁸³ Bu bakımdan Muvahhitler Devletinin (1130-1269) Muhammed b. Abdillâh b. Tûmert es-Sûsî (öl. 524/1130) öncülüğünde ortaya çıkışı, bir yönüyle Mâlikî

⁷⁶ Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ahbârü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn bi'l-Endelüs*, thk. Mariya Luveysâ Âbilâ-Luveys Mûlînâ (Madrid: el-Meclisü'l-E'lâ li'l-Ebhâsi'l-İlmiyye, 1991), 55.

⁷⁷ Mustafâ el-Herves, *el-Medresetü'l-Mâlikîyyetü'l-Endelüsiyye ilâ nihâyeti'l-karni's-sâlisi'l-hicrî* (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997), 339.

⁷⁸ Sâdikî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 119.

⁷⁹ Mustafa Öztoprak, "Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2013), 117.

⁸⁰ H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/41-42.

⁸¹ Sâdikî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 92.

⁸² Muhammed b. Fütûh b. Abdullah el-Humeydî, *Cezvetü'l-müktebis fi târihi ulemâi'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dârü'l-Arabî'l-İslâmî, 2008), 513-515.

⁸³ Hüseyin Mu'nis, *Nusûs siyâsiyye'an fetratil-intikâl mine'l-Murâbitîn ile'l-Muvahhidîn min: 520 H. ilâ: 540 H.* (Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2000), 17-20.

realitesine ve fukahânın kamu işlerine müdahil olmalarına bir tepkiydi.⁸⁴ Eğitimini Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde tamamlayan İbn Tûmert, Mağrib'e dönmesinin ardından Kuzey Afrika ve Endülüs'te her tür yeniliğe muhalif olan Sünnî eğitim kurumlarının müfredatında büyük revizyonlara imza atmıştır.⁸⁵ İbn Tûmert, Mâlikî mezhebinin usûlüne bağlı olmakla birlikte taklide karşı olan ve naslara dayanmaya meyyal bir kimseydi.⁸⁶

İbn Tûmert, Mağrib ulemasının eğitim yöntemleri arasında yer almayan, şer'î düşüncenin ıslahı kapsamında asıl kaynaklarına dayanan ve ahkâmını oradan çıkaran bir fıkıhî tesis etmek amacındaydı.⁸⁷ Bu yöntem için de delillere mebni ahkâmın bulunduğu fıkıh bâblarını gerek şerh ve gerekse uygulamalı örnekler şeklinde pek çok eser telif etti. Kendisinden sonra gelen idareciler de yeni neslin buna göre yetişmesi için bu yöntemi eğitim alanında uyguladılar. Çünkü bu yöntem onların eğitim ve kültürel politikalarının temel bir parçasıydı.⁸⁸ Ancak Zâhirî olduğu iddiasına karşılık⁸⁹ İbn Tûmert, içtihat ve kıyasa davet etmektedir ve bu konuda Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Cüveynî ile aynı görüştedir.⁹⁰

İbn Tûmert'ten sonra iktidara gelen talebesi Abdülmü'min b. Âli (öl. 558/1163), İbn Tûmert'in bu düşüncesini 550/1155 yılından itibaren uygulamaya başlayarak fûrû kitaplarının yakılmasını emretmiş, insanların hadis kitaplarını okumalarını ve ahkâm istinbatını oralardan yapmalarını talep etmiş ve bunu, Endülüs ve Adve'deki tüm talebelerden istemiştir.⁹¹

Abdülmü'min'le birlikte başlayan nassa dayalı bu eğitim politikası, oğlu Yûsuf b. Abdülmü'min el-Kaysî (öl. 580/1184) ve torunu el-Mansûrbillâh Ya'kub b. Yûsuf b. Abdülmü'min el-Muvahhidî (öl. 595/1199) tarafından da yürütülmüş ve bizzat kendileri de bu dersleri vermişlerdir. Hatta bunun için örneğin mezkûr Ya'kub el-Mansûr, yanındaki muhaddis âlimlerden on hadis kitabından (*Sahîhâyen, et-Tirmizî, Ebû Dâvûd, en-Nesâî,*

⁸⁴ Bin Brâhîm Ümmü'l-Ceylâlî, *el-Fukahâu ve's-sultatu fi'l-Mağribi'l-İslâmî, "Kâdi İyâz nemûzecen"* (Cezayir: Câmî'atü Dr. Mevlâye et-Tâhir, 2017), 14-15.

⁸⁵ Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/191.

⁸⁶ Abdülmecîd en-Neccâr, *el-Mehdî İbn Tûmert, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mağribî es-Sûsî* (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1983), 132-133.

⁸⁷ Neccâr, *el-Mehdî İbn Tûmert*, 283-284.

⁸⁸ Neccâr, *el-Mehdî İbn Tûmert*, 477-478.

⁸⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtibî, *el-İ'tisâm*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân, (Mektebetü't-Tevhîd, ts.), 2/439-441.

⁹⁰ Muhammed b. Tûmert, *Ea'zzü mâ yütleb*, thk. Ammâr Tâlibî (Cezayir: Vizâretü's-Sekâfe, 2007), 19.

⁹¹ Sekûra Kassârî - Naîma Sûdânî, *Abdülmü'min b. Âli ve devruhu fi'd-Devleti'l-Muvahhidîyye min: 524 H. ilâ: 558 H.* (Cezayir: Câmîatu Akli Mohand Oulhadj-Bouira, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 74.

Sünenü'l-Bezzâr, Müsned İbn Ebî Şeybe, Sünenü'd-Dâri'l-Kütnî ve Sünenü'l-Beyhakî -İbn Tûmert'in taharet bâbında yaptığı gibi- namaz bâbıyla ilgili hadisleri bir araya getirmelerini talep etmiş ve bu talebi yerine getirilmiştir. Bir araya getirilen bu hadisleri bizzat kendisi ders verip ezberlettirdiği gibi, bütün Mağrib'e yayılmasını da sağlamış, bu hadisleri ezberleyenlere bir yıllık giyim ve gıda yardımında da bulunmuştur.⁹² Ahkâm hadislerine mahsus en eski eserlerden biri olan *el-Ahkâmü'l-Kübrâ, el-Ahkâmü'l-Vustâ, el-Ahkâmü's-Suğrâ* adlı eserlerin müellifi Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî (ö. 582/1186) de Murâbitlar ve Muvahhitler döneminde yaşamış âlimlerdendir.⁹³

Muvahhitler, nassa dayalı bu fıkıh eğitimi (المنهج التأصيلي) ve telif çalışmalarını siyasi bir kararla uygulamaya çalıştıklarından, bu karara yeterli oranda ilmî bir hareket eşlik etmemiştir. Bu yüzden bu hareket siyasi bir karar olarak kalmış, ilmî olgunluk yönünde gelişmemiştir.⁹⁴ Bu sonuç Mâlikî mezhebinin Zâhirî mezhebine galebe çalması şeklinde yorumlansa bile, aslında furû' ve taklit yönteminin, usûl ve içtihat yöntemine galebe çalması olarak görmek daha yerinde olacaktır. Çünkü Muvahhidî mezhebi Mâlikî mezhebine düşman değildi.⁹⁵

Tunus'ta kurulan Hafsîler Hanedanlığı da (1227-1574) bu konuda Muvahhitler Devletinin yolunda gitmiş, Kur'an ve sünnete büyük özen göstermiş ve bu gaye için okullar açmışlardır. Daha sonra bunu örgün eğitimin dışında yaygın eğitime dönüştürerek, bu derslerin camilerde halka yönelik verilmesini sağlamışlardır.⁹⁶

Bu dönemin âlimlerinden olan Kâdî İyâz (öl. 544/1149), *Sahîh-i Müslim* için yazdığı şerhi olan *İkmâlü'l-Mü'lim bi Fevâidi Müslim* adlı eserini kaleme almasının nedenini, *Sahîh-i Müslim*'de tefakkuh için yanına gelen öğrencilerine hadis sanatı, fıkıh ve fıkıh usûlü konularında kavrama kolaylığı sağlamak ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Mâzerî'ye (öl. 536/1141) ait olan *el-Mü'lim* adlı eserdeki eksiklikleri gidermek olduğunu belirtmiştir.⁹⁷ Belirttiği nitelikleri haiz bir eser, *Sahîh-i Müslim* ve benzeri kaynakların hadis-fıkıh eğitiminde kaynak bir esere duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Süleymân b. Halef el-Bâcî (öl. 474/1081) de ahkâm hadisleri konusunda yazdığı *el-*

⁹² Abdülvâhid el-Merâkişî, *el-Mü'cip fi telhisi ahbâri'l-Mağrib*, thk. Muhammed Saîd el-Üryân - Muhammed el-Arabî el-Almî (Kahire: Matba'atü'l-İstikâme, 1949), 278-279; Neccâr, *el-Mehdî İbn Tûmert*, 478-479.

⁹³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Kâmil el-Harrât (Beirut: Müessetü'r-Risâle, 1982), 21/198.

⁹⁴ Neccâr, *el-Mehdî İbn Tûmert*, 500.

⁹⁵ Neccâr, *el-Mehdî İbn Tûmert*, 498.

⁹⁶ Neccâr, *el-Mehdî İbn Tûmert*, 480-481; Âişe Rahmânî - Meryem Rahmânî, *el-Haraketü'l-ilmîyye fi'd-Devleti'l-Hafsiyye 1227-1574* (Cezayir: Câmî'atu 08 May 1945 Guelma, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 36.

⁹⁷ Ebû'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Endelüsî, *İkmâlü'l-mü'lim bi fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâ'îl (Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1998), 1/71-73.

Îmâ', *el-Müntekâ* ve *el-İstîfâ'* adlı eserleri öğrencinin durumunu nazar-ı itibara alarak içerik ve bilgi düzeyine göre kolay, orta ve zor şekilde üç aşama için telif etmiştir.⁹⁸

Memlûkler dönemine (1250-1517) bakıldığında Hanefî düşüncesinin, hadis merkezli fıkıh düşüncesi ve memzûc yöntem fıkıh usûlü anlayışı şeklinde iki temel özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemde, İbn Balabân (öl. 739/1339), İbn Türkmânî (öl. 750/1349), Zeylaî (öl. 743/1342), Bedruddin Aynî (öl. 855/1451), İbn Kutluboğa (öl. 879/1474), İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457) ve daha pek çok Hanefî fakihî, Hanefî mezhebinde daha öncesinde pek görülmeyen hadis faaliyetlerine yoğunlaşarak mezheple ilgili iddia edilen hadis ilmi konusundaki eksikliği gidermeye çalışmışlardır. Bu fakihlerin bu alandaki çalışmaları neticesinde bu dönemdeki fıkıh çalışmalarında ağırlıklı olarak temel hadis kaynaklarına yer verilmiştir. Memlûkler dönemi Hanefî fakihlerindeki bu anlayışın etkisi, Memlûkler dönemi fıkıh çalışmalarıyla mukayese edildiğinde oldukça yetersiz olmakla birlikte ilk dönem Osmanlı fıkıh eserlerinde de görülmektedir. Nitekim Molla Hüseyin (öl. 885/1480), daha önce Mısır'da eğitim gören ilk dönem Osmanlı fakihlerinin de etkisiyle *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserinde yer yer temel hadis kaynaklarına değinmiş ve kimi zaman hadislerin sıhhati konusunda bilgi vermiştir. Daha da ötesi, Nureddin Zengî (öl. 569/1174) tarafından ilk defa kurulan dâru'l-hadisler, Eyyûbîler'e onlardan da Memlûklere intikal etmiş, eğitim sisteminin en üst basamağı olarak Osmanlı eğitim sisteminde de yerini almıştır.⁹⁹

Klasik dönem Osmanlı medreselerindeki fıkıh eğitimi, fıkıh mezhepleri doğrultusunda yapılmakla birlikte ahkâm hadislerine dayalı eserler de ders kitabı olarak okutulmuştur. Bunlar arasında yer alan eserlerden biri, temel hadis kaynaklarından seçtiği hadisleri konularına göre tasnif edip garîb müfredatlarını açıklayan, ardından âlimlerin ihtilâf ettiği fikhî konuları ve hadisten istinbat edilen hükümleri tespit edip şerh eden,¹⁰⁰ Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî'ye (öl. 516/1122) ait ve ahkâm hadisleri eserlerinden sayılan *Şerhu's-Sünne* (*Mesâbihu's-Sünne-Mişkâtü'l-Mesâbih*) adlı eserdir. Osmanlı medreselerinde okutulan en önemli fıkıh ders kitapları arasında, Ebu Hanife ve talebelerinin görüşleriyle birlikte diğer mezhep görüşlerine de yer veren, Zeylaî'nin (öl. 762/1360) *Tebyînü'l-Hakâ'ik Şerhu Kenzi'd-Değâ'ik* adlı eseri de bulunmaktadır. Hadis kaynaklarına da hâkim olan Zeylaî, eserinde kaynaklarını zikrederek mezhep görüşlerinin ve tercihlerinin delillendirilmesinde hadislere büyük önem vermiş ve kaynaklarını

⁹⁸ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd el-Bâcî, *Kitâbü'l-Müntekâ Şerhu Muvattai Mâlik b. Enes* (Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1332), 1/2-3.

⁹⁹ Bekir Karadağ, "Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkıh Çalışmalarına Etkisi", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 823-825.

¹⁰⁰ Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/340.

belirtmiştir.¹⁰¹ Üst sınıflarda ise yine fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi temel hadis kaynakları ders kitabı olarak okutulmuştur. Mezkûr kitaplar, farklı zaman dilimlerinde ve farklı medreselerde birkaç defa baştan sona ve belli bir kısmı okutulmuştur.¹⁰²

Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin (öl. 1921) 1 Ekim 1914'teki çabaları neticesinde sadır olan Islâh-ı Medâris Nizamnamesi'ne göre orta düzey (Tâlî Kısım-ı Sâni) fıkıh derslerinde, İmam Muhammed b. el-Hasan'ın (öl. 189/805) Hanefî mezhebinin ahkâm hadislerini bir araya getirdiği *Kitâbü'l-Âsâr*'ını, ileri düzey (Kısım-ı Âli) fıkıh derslerinde ise Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin (öl. 321/933), fıkıh sistematığına göre mezhepler arasında tartışılan hadislerin incelendiği *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* kitabının tadrîsi mukarrer kılınmıştır.¹⁰³

Ancak burada Muvahhitler ve Hafsîler ile Osmanlılar arasındaki farka dikkat çekmek lazımdır; Muvahhitler ve Hafsîler gibi yönetimlerde hadis kaynakları doğrudan fıkıh kaynaklarıyken, Osmanlılarda bahsi geçen *Şerhu's-Sünne* vb. eserler hadis ilmi bünyesinde veya mezhep kitaplarına ek olarak ders kitabı yapılmıştır.

Buna göre ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimi yeni değil, fıkıh eğitiminin en eski yöntemlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ahkâm hadisleri ve eserleri merkeze alınarak yapılan fıkıh eğitimi, geçmişte olduğu gibi bugün de varlığını sürdürmektedir. Sıddîk Hasan Han'ın (öl. 1307/1890) eserleri ve Nezâr Hüseyin'in (ö. 1320/1902) öğretim faaliyetleri neticesinde kendilerine mahsus yayın, cami ve eğitim yerlerine sahip olan Hindistan ve Pakistan'daki ehl-i hadîsin kendi medreselerinde halen ahkâm hadislerine dayalı eğitim verilmektedir,¹⁰⁴ Suud-i Arabistan üniversitelerinde ise İbn Hacer'in *Bulâğü'l-Merâm*'ı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî'nin (öl. 1250/1834) *Neylü'l-Evtâr*'ı ve Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî'nin (öl. 1182/1768) *Sübülü'selâm*'ı

¹⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 22; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/261.

¹⁰² Sefa Yıldırım – Ümit Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (Özel Sayı) (2018), 614; Hasan Kayapınar - Ömer Korkmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/54, (2017), 1014-1015.

¹⁰³ Telkenaroğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları", 160.

¹⁰⁴ Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/508.

ders kitabı olarak okutulmaktadır.¹⁰⁵ Suud-i Arabistan'daki ahkâm hadislerine dayalı bu fıkıh eğitiminin, diğer İslam ülkelerinden daha yoğunluklu yapıldığı söylenebilir.¹⁰⁶

1.4. Fıkıh Eğitiminde Ahkâm Hadisleri Yöntemi

Fıkıh eğitiminde ahkâm hadisleri disiplininden faydalanma konusunda spesifik bir yöntemden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Ancak yukarıda bahsedilen bazı genel eğitim yöntemlerinden ve özellikle fıkıh ve hadis eğitimi yöntemlerinden hareketle ahkâm hadisleri, fıkıh eğitiminde daha elverişli hale getirilebilir. Bununla birlikte yöntem, araç, hedef, uygun zaman gibi çok farklı parametreler eğitimde önemli rol oynadığından her yönüyle 'en iyi yöntem' diye bir yöntemden bahsetmek mümkün değildir.¹⁰⁷

Literatürde "mükelleflerin amelleri ve sözleriyle ilintili olan ve tafsilatlı delillerden elde edilmiş şer'î hükümlerin bilinmesidir"¹⁰⁸ şeklinde yapılan fıkıhın tanımında 'elde etme' ifadesi kullanılmakta, bu da fıkıhın bilimsel yapısını, başka bir ifadeyle sahih bir bakış açısıyla delillerden istidlalle elde edilen bir ilim olduğunu ortaya koymaktadır. Cürcânî (öl. 816/1413) buna dair şöyle demektedir: "Fıkıh, rey ve içtihatla istinbat edilen bir ilim olup, onda değerlendirme ve düşünmeye ihtiyaç vardır. Bu yüzden Allah, fakih olarak adlandırılmaz, çünkü O'na gizli olan bir şey yoktur."¹⁰⁹ Buradan hareketle fıkıhın, öncekilerin görüşlerini alıp ezberlemek değil, bir takım deneyim ve bilgilerin sonucu olarak, belirli bir yöntem dâhilinde şer'î hükme ulaşmak için sarf edilen düzenli çabanın sonucu olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁰

Bu yöntemlerden biri fikhü't-te'sîlât'tır ve bunun en bariz özelliği, şer'î nas ile fıkıh arasında güçlü bir bağ bulunmasıdır. Bu da, bu alanda ahkâm ayetlerinin tefsiri, ahkâm hadislerinin şerhi, usûldeki ihtilaflar gibi değişik eserlerin yazılmasına ve değişik yöntemlerin kullanılmasına ön ayak olmuştur.¹¹¹ Fikhü's-semâ'ât, fikhü's-şürûh ve et-tefrî'ât yöntemleri fıkıh için, fikhî hükümleri beyan etme, fakihlerin görüşlerini ortaya koyma ve böylece furû konularını ele alma şeklinde birer başlangıç hükmünde olurken, fikhü't-te'sîlât yöntemi fıkıhın nihayetiyle ilgilidir. Çünkü şer'î nâstan hareket

¹⁰⁵ Muhammed Ebû Zahu, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn* (Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li İsdârâtü'l-Bühûsi'l-İlmiyye, 1984), 442-443.

¹⁰⁶ İbn Kinâne, "Tedrîsü'l-fikhi fî'l-âlemi'l-İslâmî beyne'l-vâki' ve'l-me'mûl", 1918.

¹⁰⁷ Sâdıkî, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 297.

¹⁰⁸ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 416.

¹⁰⁹ Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996), 216.

¹¹⁰ Sâdıkî, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 262.

¹¹¹ Sâdıkî, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 189.

ederek sağlam bir kaynağa dayanmıştır.¹¹² Ahkâmla ilgili konularda zayıf hadislere itimat edilemeyeceğinden hadise dayanan ahkâmın da muteber hadislere dayanması gerekecek, bu da fakihlerin hadisleri pek bilmedikleri şeklindeki iddianın da berhava olmasını sağlayacaktır.¹¹³

Bu yöntem sadece ameli hükümlere dayanmaz; aynı zamanda ahkâm ayetleri ve hadislere dayanır, ayrıca ameli hükümlerin istinbatı için dil bilimi, fıkıh usûlü, hadis ilimleri, şeriatın maksatları ve daha pek çok ilmin gerekliliğine de inanır ve onlara dayanır. Çünkü fıkıh hükümleri, itikat, ahlak, doğa, canlılar ve sosyal kanunlardan bağımsız değildir.¹¹⁴ Bu yönüyle delile dayalı fıkıh eğitimi yöntemi, diğer ilimlerin araçsal olarak en fazla kullanılabilirdiği yöntemlerin başında gelmektedir.¹¹⁵ İlimlerin bu şekildeki ilişkisi, her bir ilmin kendi başına bağımsız olmadığı ve ilimler arasında, birbirini tamamlayan bütünün birer parçaları olduğu gerçekliğini de ortaya koymaktadır.¹¹⁶

Ahkâma dair nasları şerh eden kimse, usûl ve dil kaidelerini uygulamakla fakihlerin görüşleri ve mezheplerin içtihatlarını, ihtilaflarının altında yatan illetlerini anlayabilecek ve en nihayetinde tercihte bulunabilecek bir düzeye erişir. Böylece fıkıh melekесinin gelişimini sağladığı kadar kişi veya mezhep taassubunu hafifletir, delilsiz bir şekilde taklit yapmasını engeller.¹¹⁷ Hoca, burada öğrenciyeye hazır bir fıkıh vermek yerine öğrencinin kendisinin fıkıha ulaşma imkânını sağlar.¹¹⁸ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Âşûr (1879-1973), fıkıhta gerilemenin sebeplerini sıralarken, fıkıh tahsilinde belli bir aşamaya gelen kimselerin tercih ve ta'lilde bulunamamalarını, buna yeltenenlerin de 'yeni bir mezhep' ya da 'üçüncü bir görüş' icat etmek gibi suçlamalara maruz kalmalarını zikretmektedir.¹¹⁹

Bu yöntemde talebe, fıkıh melekесini kesp edene kadar sürekli eğitim-alıştırma halindedir. Buradaki eğitim şekli hocanın temayülüne göre değişmektedir. Örneğin Kâdı İyâz ve İbnü'l-Arabî gibi âlimler, şer'î nasları tahlil etme ve hüküm istinbat etme gücünü kazandırmak isterken, Mâzerî (öl. 536/1141), İbn Rüşd el-Hafîd (öl. 595/1198) ve Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Hazm (öl. 456/1064) gibi âlimler ise usûl alanında,

¹¹² Sâdıki, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 175.

¹¹³ İbn Âşûr, *Eleyse's-subhu bi karîb*, 174.

¹¹⁴ Sâdıki, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 176.

¹¹⁵ Sâdıki, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 230.

¹¹⁶ Ömer Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (Güz 2005), 132; Sâdıki, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 243.

¹¹⁷ Sâdıki, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 176.

¹¹⁸ Sâdıki, *Minhâcü tedrîsi'l-fikh*, 190.

¹¹⁹ İbn Âşûr, *Eleyse's-subhu bi karîb*, 172.

mezhepler arası ihtilaf ve nedenlerini öğretmeyi istemişlerdir.¹²⁰ Bu itibarla sürekli eğitim-alıştırma durumunda olan talebe, işin başından itibaren bağımsız düşünmeye alışır. Çünkü bu, ona araştırma araçlarını kazandırır ve zorunlu bilimlerle donatır, çok alıştırmayla içtihat yolunu gösterir ve bilimsel yolculukta kendi yolunu oluşturmada onu serbest bırakır.¹²¹

Fıkıhın parlak dönemini yaşadığı zamanlarda fıkıhın kalitesi, naslardan şer'î ahkâmı istinbat etme, fakihler arasındaki ihtilafın sebeplerini bilme ve bu farklı görüşler arasında tercihte bulunabilme olanağına sahip olmakla ölçülürken, ilim ve yöntem olarak fıkıhın donuklaşma ve zayıflamaya başladığı dönemlerde ise fıkıhın kalitesi sadece ezberle ölçülür olmuştur.¹²² Buna dair İbn Rüşd el-Hafîd, "Kişi kâfi derecede nahiv, sarf, dil, usûlü'l-fıkıh'tan nasibini aldığı anda içtihat derecesine varabilir ve ona fakih denebilir; günümüzdeki mütefakkihlerde gördüğümüz gibi mümkün olan en fazla sayıda fıkıh meselelerini ezberlemekle değil."¹²³ demiştir. Binaenaleyh; delile dayalı bu fıkıh eğitimi, talebenin fıkıhın parlak dönemindeki gibi yetişmesine ortam sağlar.

Ahkâm ayet ve hadislerinin, meydana gelen sınırsız vakıayı tamamen kapsamaması mümkün olmadığından, gelişen yeni olaylar ve hayatın verileri, fıkıh için olaydan nassa varma gibi daha farklı bir yönteme başvurmayı gerektirebilir. Ancak her iki durum da nas ile fıkıh arasında sağlam bir bağın kurulmasını gerektirmekte, bu da nassın istifade yöntemlerini bilmeyi zorunlu kılmaktadır.¹²⁴ Delile dayalı fıkıh eğitimi, hazır fıkıh düşüncesini uzak tutar ve talebeyi fıkıh ilminin esaslarına götürür, elinden tutup peyderpey onu fıkıh mertebelerinde yükseltir ve ilk kaynağını ve sıhhat derecesini öğretir. Ardından nassın anlamlarına götüren dil yapısını ve en nihayetinde usûl ve mantık kurallarını kullanarak ve şer'î atın maksatlarına riayet ederek hükümlerin istinbatına vardırır.¹²⁵

Şerh veya bazı muhtasar eserlere dayalı fıkıh eğitimi sisteminde hadisler, hatta ayetler, istinbat için değil, daha çok istişhad için zikredilir. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin müçtehitlerin sözlerinden sonra ve onları tasdik edici olarak dile getirilmesi sonucunu doğurmaktadır.¹²⁶ Ahkâm ayet ve hadislerini merkeze alıp

¹²⁰ Sâdıki, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 190.

¹²¹ Sâdıki, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 191.

¹²² Sâdıki, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 177.

¹²³ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Alî Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 5/69.

¹²⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/22; Sâdıki, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 177; Şebûr, *Tekvînü'l-meleketi'l-fikhiyye*, 163.

¹²⁵ Sâdıki, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 190.

¹²⁶ Sâdıki, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 245.

bunların etrafında fıkıh inşa eden eserler ise fıkıh bâblarına göre tanzim edilmiş ve ameli hükümler bu deliller etrafında istinbat edilmiş haldedir. Bu eserlerde fıkıhın fūrûuna ihtiyaç oranında yer verildiğinden talebe onlarda boğulmaz ve şer'î delilin tahlilini ve ondan hüküm istinbat keyfiyetini öğrenmeye daha fazla olanak bulur.¹²⁷ Zira fıkıhı bilmek ahkâmın delilleriyle birlikte bilinmesini gerektirdiğinden, delilden hali bir şekilde amelî şer'î ahkâmın bilinmesi ilmü'l-ahkâm olarak adlandırılmış ve sadece ahkâma vakıf olan kimse fakih olarak nitelendirilmemiştir.¹²⁸

1.5. Ahkâm Hadisleri İlmî Yoluyla Fıkıh Eğitim-Öğretiminin Hedefleri

Ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimiyle varılmak istenen birtakım hedefler şöyle sıralanabilir:

1. Mezhep imamlarından sonra, hadis ile fıkıh arasında baş gösteren ayrılığı sona erdirerek, mezhep imamlarının görüşlerini nasların alternatifi olarak görmek yerine, nasların anlaşılmasında bu görüşleri rehber edinerek imamların gayretlerinin boşa gitmemesini sağlamak.¹²⁹

2. Ahkâm hadislerinin fıkıh ilmindeki konumunu ve önemini idrak etmek.¹³⁰

3. Nassın sağlamlığından emin olmak ve hükümleri muteber naslara dayandırmak: Bununla, ilkesel olarak zayıf hadislere dayanmaması gereken ahkâmın¹³¹ sağlam naslara bina edilmesi hedeflenmektedir. Bunun için de herhangi bir konuyla ilgili değişik lafızlar ve değişik kaynaklardaki hadislerin bir araya getirilmesi gerekmektedir.

4. Hadis tahrinin yapılması ve öğrencinin buna alıştırılması: Bununla öğrenci, bir araya getirdiği değişik rivayetleri karşılaştırabileceği gibi, hadisin lafız ve metinleri arasındaki ihtilafları da bilir ve bu ihtilafların, fakihlerin ihtilaflarına etkisini müşahede edebilir. Nihayetinde de hadisin sıhhat derecesi konusunda bir kanaate sahip olur ve delil olup olamayacağını anlar. Ancak bu hedeften kasıt, müstalahü'l-hadîs veya tahrir ilmi bünyesindeki teknik konulara girmek değil, tüm rivayetlerin bir araya getirilmesi ve delil olmaya elverişliliğinin tespit edilmesidir.¹³²

¹²⁷ Sâdıkî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 285.

¹²⁸ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ulûm*, 159; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akîdeti'n-Nese-fiyye*, thk. Mustafâ Merzûkî (Cezayir: Dârü'l-Hüdâ, 2000), 8-9.

¹²⁹ Sâdıkî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 84-85; Süleymân Ömer el-Eşkar, *el-Medhalu ilâ dirâseti'l-medâris ve'l-mezâhibi'l-fikhiyye* (Amman-Ürdün: Dârü'-Nefâis, 1998), 221.

¹³⁰ Sâdıkî, *Minhâcü tadrîsi'l-fikh*, 85.

¹³¹ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1998), 371.

¹³² Uveyda, "Tadrîsu maddeti ahâdîsi'l-ahkâm fi'l-câmi'ât", 57.

5. İctihat amelîyesini geliştirmek için hadis metinlerinden doğrudan fıkhi istinbatta bulunarak taklitten uzaklaşmak. İstinbat edilen hükümler, mezhep kitaplarına arz edilerek onların dayandığı delilleri ve bu delillerden istinbat yöntemlerini tespit etmenin ardından, öğrencinin belli bir aşamadan sonra hüküm istinbatındaki tutarlılık oranını görme konusunda fayda sağlar.¹³³ Eğitimin ilk aşamalarından itibaren talebenin, içtihat etmeye teşvik edici bir yöntemle yetiştirilmesine özen gösterilmelidir. Örneğin abdest ayeti ve ilgili hadislerin zahirinden yola çıkarak talebenin kendisi abdestin farzlarını istinbat edebilir.¹³⁴

6. Hadis senedlerinin, dal budak salmış fikhî görüşlerin ve dil ile ilgili konuların kısaltılması ve bunların fikhî hüküm istinbatına yardımcı olacak kadar öğretilmesi.

7. Ahkâm hadislerinin Arap dili kurallarına ve delaletlerine, hadisün siyakı, vürüt sebebi, dinin genel ilkeleri ve külli kaideleri ışığında şeriatın genel maksatlarına ve ruhuna uygun olarak anlaşılması.¹³⁵

8. Hadisin gerek Kur'an'da ve gerekse hadislerde kendisinden daha kuvvetli ve daha sağlam bir nassa muarız olmamasının bilinmesi.

9. Âlimlerin ahkâm hadislerine yönelik yaklaşımlarını, belirledikleri şartları, bu şartların kendilerine ait oluşunun doğruluk oranı ile bu şartların isabetliliği ve kendilerinin bu şartlara bağlı kalma oranlarının öğrenilmesi.

1.6. Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitiminde Faydalanılabilecek Bazı Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Yöntemleri

Ahkâm hadislerine dair yazılan eserler genellikle ahkâm hadislerini toplama ve onları fıkıh bâblarına göre tasnif etme şeklinde telif edilmiştir. Bununla birlikte Ahkâm hadisi merkezli bir eğitim için, türleri dikkate alınarak kullanılabilecek bazı eserler şöyle sıralanabilir:

¹³³ Eşkar, *el-Medhalu ilâ dirâseti'l-medâris ve'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, 221.

¹³⁴ Sâdıkî, *Minhâcü tadrîsi'l-fıkh*, 238-239.

¹³⁵ Yûsuf el-Kardâvî, *Keyfe nete'âmelu ma'a's-sünneti'n-nebeviyye* (Virginia-ABD: el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1992), 33.

Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitiminde Türlerine Göre Faydalanılabilecek Bazı Ahkâm Hadisleri Eserleri			
1	Fıkıh Delillerini (أدلة الأحكام) Toplamaya Önem Veren Bazı Eserler	<p>۱. التذهيب في بيان أدلة متن الغاية</p> <p>۲. التقريب</p> <p>۳. تحفة المحتاج في أدلة المنهاج</p>	Bu kabilden eserler, genellikle delilden hali muhtasar eserlerdeki ahkâmın delillerini tespit etmek için yazılmıştır. ¹³⁶
2	Fıkıh Kitaplarındaki Ahkâm Hadislerinin Tahricine Özen Gösteren Bazı Eserler	<p>۱. التلخيص الحبير</p> <p>۲. البدر المنير</p> <p>۳. نصب الراية</p> <p>۴. الدررية</p>	Bu tür eserler, ilgilendikleri eserin fikhî konularda dayandıkları hadislerin tahricini yapar ve bunları sıhhat açısından inceleyerek fikhî konuların dayandığı temellerin sağlamlığını irdeler.
3	Ahkâm Hadislerini Toplama ve Fıkıh Bâblarına Göre Tasnif Eden Bazı Eserler	<p>۱. عمدة الأحكام عن سيد الأنام</p> <p>۲. بلوغ المرام من أحاديث الأحكام</p> <p>۳. المنتقى في الأحكام</p> <p>۴. كتب ابن المنذر</p> <p>۵. كتب عبد الحق الإشبيلي</p>	Bu tür eserler, ahkâm ile ilgili hadisleri, değişik kriterleri dikkate alarak fıkıh kitaplarının fıkıh bâblarına göre tasnif etmişlerdir. Hadisi merkeze alan fıkıh eğitimi açısından en sağlıklı yöntemin bu olduğunu söylemek mümkündür.
4	Temel Hadis Kitapları Yoluyla Ahkâm Hadisleri Eğitimi	<p>۱. كتب الصحاح</p> <p>۲. كتب السنن</p> <p>۳. كتب المصنفات</p>	Bu tür eserler, genellikle ahkâma dair hadislerin yanı sıra dinin diğer alanlarıyla ilgili hadisleri de içermektedir. Burada özellikle sünen türü eserler ahkâm hadisleri eserlerine daha yakın durmaktadır.

Tablo 3. Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitiminde Kullanılabilecek Ahkâm Hadisleri Eserleri Türleri

Bir mezhebin muhtasar eserine dayalı olarak bir fıkıh eğitiminin verilmesi halinde bile, o muhtasar eserin ahkâmını, bu tablonun birinci ve ikinci sırasında yer alan kitaplardan faydalanarak öğretmek mümkündür. Böylece talebe temel fıkıh konularını öğrendiği gibi, bu konuların delillerinden de mahrum kalmamış olur. Nitekim her fıkıh mezhebinin bu kabilden pek çok eseri bulunmaktadır.

Ahkâm hadisleri alanında yazılan eserlerin büyük çoğunluğunun temel problemi pek çok detay barındırması ve yaş gruplarına uygun bir derecelendirmenin bulunmamasıdır. Her ne kadar Mâlikî ulemasından Bâcî, ahkâm hadisleri konusunda yazdığı *el-Îmâ'*, *el-Müntekâ* ve *el-İstifâ'* adlı eserleri öğrencinin seviyesine göre kolay, orta ve zor şeklinde telif etmiş olsa da,¹³⁷ bu kabilden bir eğitimin daha muhkem bir hal alabilmesi için günümüz fakih ve muhaddislerinin, var olan ahkâm hadisleri ve fıkıh

¹³⁶ Mustafâ Dîb el-Bugâ, "el-Mukaddime", *et-Tezhîb fî edilleti meini'l-Gâyeti ve't-Takrîb el-meşhûr bi Metni Ebû Şucâ' fî'l-fikhi's-Şâfi'i* (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1989), 5-6.

¹³⁷ Bâcî, *Kitâbü'l-Müntekâ şerhu Muvattai Mâlik b. Enes*, 1/2-3.

kaynaklarından istifadeyle ilk, orta ve ileri düzey ders kitaplarını hazırlamaları gerekir.¹³⁸ Bu açığı gidermek için günümüzde Dr. Kahtân ed-Dûrî tarafından *Safvetü'l-Ahkâm min Neyli'l-Evtâr ve Sübuli's-Selâm* adında bir eser kaleme alınmıştır. Bu eserde, *Neylü'l-Evtâr ve Sübulü's-Selâm* eserlerindeki konu, görüş ve hadis tahrirleri kısaltılarak bir ders kitabı mahiyeti kazandırılmıştır.¹³⁹

1.7. Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitime Yönelik Bazı Pratik Eğitim Yöntemleri

Bütün bunlardan sonra ahkâm hadislerinin de içinde olduğu pratik bir fıkıh eğitimi için önerilebilecek bazı yöntemler şöyle sıralanabilir:

Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitime Yönelik Bazı Pratik Eğitim Yöntemleri			
	Mübtedî	Mutavassıt	Müntehâ
1. Yöntem	Mezhep imamının kararlaştırdığı hükümleri içeren kolay bir kitapla sınırlı kalır.	Kendi mezhep imamlarına muhalefet eden âlimlerin görüşlerini, tercihlerini ve her birisinin delillerini de içeren daha geniş bir kitap okutulur.	Üst düzey fıkıh ve usûl dersini, kitap ve sünnette bulunan ahkâmı, mezhep imamlarının ihtilaflarını ve istidlal yöntemlerini kapsayan bir eserin tercih edilmesi. Ardından iki veya daha fazla konuda mezhep imamlarının ihtilafları, sebepleri, istidlal yöntemlerini usûl ilmine dayanarak yazılı olarak vermesi istenmelidir. ¹⁴⁰
2. Yöntem	Fıkıhın ana başlıklarını ve zorunlu ahkâmı kavraması için mezhep kaynaklarından basit bir metnin eğitimi almakla işe başlar.	Ardından aynı mezhebin farklı görüşlerini ve mezhebin usullerini alır.	Mezhebin delillerini ve diğer mezheplerle mukayesesini öğrendikten sonra ahkâm ayet ve hadislerine ve bu minvalde gelişen fıkıh ağırlık verir. ¹⁴¹
3. Yöntem	Kur'an ve ahkâm hadislerinin ezberlenmesinin yanı sıra fıkıh mezheplerinden bir mezhebin muhtasar metinlerinden küçük bir metin ezberletilir.	Ardından aynı mezhebin farklı görüşlerini ve mezhebin usullerini alır.	Bundan sonra ise bütün mezheplerin görüşlerini ihtiva eden büyük fıkıh eserlerine geçilir. ¹⁴²

¹³⁸ Uveyda, *Tedrisu maddeti ahâdisi'l-ahkâm fi'l-câmi'ât*, 289.

¹³⁹ Kahtân Abdurrahmân ed-Dûrî, *Safvetü'l-ahkâm min Neyli'l-Evtâr ve Sübuli's-Selâm* (Beyrut: Kitâb Nâşirîn, 2017).

¹⁴⁰ Hüdarî Beg, *Târîhu't-teşri'i'l-İslâmî*, 321-322.

¹⁴¹ Sâdkî, *Minhâcü tedrisi'l-fıkıh*, 294.

¹⁴² Şebûr, *Tekvînü'l-meleketi'l-fıkhiyye*, 173-174.

<p>4. Yöntem</p>	<p>Ahkâm ayet ve hadislerden hareketle verilen fıkıh eğitimidir. Fıkhî görüş tercihiinde bir mezhepten ziyade, muhakkik âlimlerce delili en sağlam olan görüş zikredilir.</p>	<p>Bazı usul kaidelerini uygulamaya ve fıkıh istinbatının özüne girme aşamasının erince, şer'î nas ile beşeri akıl arasındaki ilişkiyi idrak etme konusunda alıştırtma yapar. Bu yöntemde talebe, şer'î nasla, içtihadî yöneme göre etkileşime girer.¹⁴³</p>	<p>Bu düzeydeki talebe basit düzeyde bile olsa naslardan istinbatta bulunma melekelerini kazanır ve bunu fiili olarak uygular.</p>
-------------------------	---	---	--

Tablo 4. Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitimi ile İlgili Bazı Pratik Eğitim Yöntemleri

1.8. Delil Merkezli Fıkıh Eğitiminin Bazı Riskleri

Her eğitim yönteminin riskleri olabileceği gibi delil merkezli fıkıh eğitiminin de birtakım risklerinin olması muhtemeldir. Fıkıh melekесinin gelişimini zedeleyebilecek muhtemel riskleri şu şekilde arz etmek mümkündür:

- Ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimi hem hadis hem de fıkıh ilimlerine ihtiyaç duyduğundan, daha fazla zaman ve emek gerektirmektedir.
- Birden fazla ilmi bir arada öğrenme ihtiyacını barındırdığından her talebe veya her eğitim kurumuna uygun olmayabilir.
- Fakih, delilin muteber olmasına karşılık, kendine göre birtakım gerekçelerle müntesibi bulunduğu mezhebin görüşünü önceleyebilir.
- Öğrencinin naslarla fazla haşır neşir olması, nassın mana ve maksadından ziyade mutlak manada lafzına doğru bir temayülün artmasına yol açabilir.¹⁴⁴
- Fakihlerin içtihatlarıyla oluşan fıkıh birikimini paranteze alıp sadece naslara dayalı yeni bir fıkıh inşa çabaları tezahür edebilir.
- Hayatta karşılaşılabilecek her meseleyle ilgili hadisin bulunmaması. Bu da fıkıh talebesinin diğer aslî ve fer'î fıkıh delillerini öğrenmesini gerektirir.

Sonuç

İslam eğitim tarihinde fıkıh eğitimi konusunda değişik yöntemler kullanılmıştır. Bunlar arasında hoca merkezli takrir ve sema metoduna dayalı eğitim-öğretim ile şerh ya da muhtasarlar eserlerin takriri ya da takibi şeklinde evirilen eğitimin yanında ahkâm ayet ve hadisleri üzerinden konuların işlendiği nassa dayalı eğitim-öğretim metodu da yer almaktadır. Fıkıh eğitiminin en eski yöntemlerinden olan delile dayalı fıkıh eğitimi, şerh ve muhtasar eserlerin ortaya çıkmasıyla daha az rağbet görmüştür.

¹⁴³ Sâdıkî, *Minhâcü tedrisi'l-fıkh*, 26-27.

¹⁴⁴ Şebûr, *Tekvînü'l-meleketi'l-fıkhiyye*, 157.

Bununla birlikte İslam tarihinde Muvahhitler, Hafsîler ve Memlûkler'de doğrudan, Osmanlı'da da dolaylı olarak ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimi tatbik edilmiştir. Günümüzde de bazı İslam ülkeleri ve İslamî eğitim kurumlarında fıkıh eğitim metotlarından biri olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Ahkâm hadisleri, 'hadis' cihetiyle hadis ilmi disiplinlerinden biri olmakla birlikte, şer'î-ameli hükümler içeren 'ahkâm' cihetiyle de fıkıhın ikinci kaynağı hükmündedir. Söz konusu yöntem, hadis-fıkıh ayrılmazlığında ahkâm hadislerinin önemini ortaya koymak, nassın derecesinin bilinmesi için talebeleri sened ve metin tenkidine alıştırmak, onları fikhî istinbata alıştıırıp taklitten uzaklaştırarak içtihat amelîyesini geliştirmek, fakihlerin ahkâm hadislerinden faydalanma şekillerini öğrenmek gibi pek çok amaca hizmet etmektedir. Ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimiyle mezkûr amaçlara varmak için spesifik bir yöntemden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Fıkıh eğitiminde ahkâm hadislerinin merkeze alınması, hadis senetlerini, fikhî görüşleri ve dilsel konuları kısaltmak ve hadisin, daha muteber bir nassa muarız olmamasını sağlamak gibi fıkıh eğitimi için önemli sonuçları elde etmeyi de sağlamaktadır.

Bir fakihte bulunması gereken nitelikler, fıkıh eğitiminde delile dayalı yöntemin daha işlevsel kılınmasıyla daha kolay ve daha kalıcı bir şekilde kazandırılabilir. Bu yöntemin, günümüz eğitim yöntemlerinden faydalanılarak daha da zenginleştirilmesiyle, taklitten uzak fakihlerin yetiştirilmesi ve orijinal eserlerin ortaya çıkması konusunda önemli bir adım atılmış olur. Bu itibarla ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitiminin, bölge, mezhep, hoca vb. faktörlere bağlı olarak oranları değişkenlik arz edecek şekilde diğer fıkıh eğitimi yöntemleriyle memzûc bir hâlde verilmesi, sağlıklı semerelerin elde edilmesi açısından daha isabetli olacaktır.

Bu eğitim yöntemi konusunda, fıkıhın delillerini bir araya getiren, fıkıh kitaplarında yer alan ahkâm hadislerinin tahririni yapan, ahkâm hadislerini fıkıh bâblarına göre tasnif eden eserler ile temel hadis kaynaklarından faydalanılabilir. Her ne kadar ahkâm hadisleri konusunda son derece zengin bir literatür olsa da bu literatür içinde kolaydan zora doğru her seviyeye yönelik eserlerin sayısı son derece sınırlı olduğundan, mevcut literatürden istifadeyle bu yönde yeni eserlerin hazırlanmasına önemli oranda ihtiyaç duyulmaktadır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: MNÇ (%80), MTK (%20), Veri Toplanması/Data Collection: MNÇ (%80), MTK (%20), Veri Analizi/Data Analysis: MNÇ (%70), MTK (%30), Makalenin Yazımı/Writing up: MNÇ (%90), MTK (%10), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: MNÇ (%80), MTK (%20).

Kaynakça

- Apaydın, H. Yunus. "İbn Hazm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aşvâ, Mustafâ. *Kadâyâ'l-menheciyye fî'l-ulûmî'l-İslâmiyye ve'l-ictimâ'iyye*. Kahire: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1996.
- Avvâme, Muhammed. *Eserü'l-hadîsî's-şerîf fî ihtilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 1994,
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî. *Kitâbü'l-Müntekâ şerhu Muvattai Mâlik b. Enes*. Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1332.
- Bin Brâhîm Ümmü'l-Ceylâlî. *el-fukahâu ve's-sultatu fî'l-Mağribi'l-İslâmî "Kâdi İyâz nemûzen"*. Cezayir-Sa'îde: Câmi'atü Dr. Mevlâye et-Tâhir, Yüksek Lisans Tezi. 2017.
- Bozkurt, Nebi "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/323. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ceydî, Ömer. *Mebâhisu fî'l-Mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Mağrib*. b.y.: y.y., 1993.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996.
- Cüveynî, Ebü'l-Ma'âlî Abdülmelik b. Abdillâh. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. Katar: Külliyyetü's-Şerî'ah. Câmia'tu Katar, 2. Basım, 1399.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî. ts.
- Dîb, Abdülazîm. *Fıkhü İmâmî'l-Harameyn*. Kahire: Dârü'l-Vefâ, 2. Basım, 1988.
- Dîb el-Bugâ, Mustafâ. "el-Mukaddime". *et-Tezhib fî edilleti metni'l-Gâyeti ve't-Takrîb el-meş-hûr bî Metni Ebî Şucâ' fî'l-fikhi's-Şâfiî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 4. Basım, 1989.
- DMU, Câmia'tu Damanhur. "İsrâtîciyâtü'd-Tedrîs". Erişim 09 Ocak 2020.

- <http://www.damanhour.edu.eg/pdf/edu-fac/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8%20%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%AA%D9%8A%D8%AC%D9%8A%D8%A7%D8%AA%20%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AF%D8%B1%D9%8A%D8%B3.pdf>
- Dûrî, Kahtân Abdurrahmân. *Safvetü'l-ahkâm min Neyli'l-Evtâr ve Sübüli's-Selâm*. Beyrut: Kitâb Nâşirûn, 8. Basım, 2017.
- Ebû Zahu, Muhammed. *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*. Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li İsdârâti'l-Bühûsi'l-İlmiyye, 1984.
- Ebü'l-Velîd, Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. thk. Alî Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 5 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Eşkar, Süleymân Ömer. *el-Medhalu ilâ dirâseti'l-medâris ve'l-mezâhibi'l-fikhiyye*. Amman-Ürdün: Dâru'-Nefâis, 2. Basım, 1998.
- Fevâri'a, Âlâ Saîd Nassâr. *Ahâdîsü'l-ahkâm dirâsetün te'sîliyye*. Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdünniye, Külliyyetu Dirâsâti'l-Ulyâ, Doktora Tezi, 2015.
- Fierro, Ísabel. "Hadîs'in Endülü's'e Girişi (2./8. - 3./9. Yüzyıllar)". çev. Murat Gökalp. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006), 237-258.
- Güngör, Mevlüt. "Begavî, Ferrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hacvî, Muhammed b. el-Hasen b. el-Arabî es-Seâlibî el-Mâlikî. *el-Fikrû's-sâmî fi târîhi'l-fikhi'l-İslâmî*. Ribât-Fas: Matba'atu İdâreti'l-Ma'ârif-Matba'atü'l-Belediyye, 1340.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsih*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2003.
- Herves, Mustafâ. *el-Medresetü'l-Mâlikîyyetü'l-Endelüsiyye ilâ nihâyeti'l-karnî's-sâlisi'l-hicrî*. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997.
- Humeydî, Muhammed b. Fütûh b. Abdillâh. *Cezvetü'l-müktebis fi târîhi ulemâi'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Arabî'l-İslâmî, 2008.
- Huşenî, Muhammed b. Hâris. *Ahbârü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn bi'l-Endelüs*. thk. Mariya Luveysâ Âbîlâ-Luveys Mûlînâ. Madrîd: el-Meclisü'l-E'lâ li'l-Ebhâsi'l-İlmiyye, 1991.
- Hüdarî Beg, Muhammed. *Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî*. Şam: Dâru'l-Fikr, 1967.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Eleyse's-subhu bi karîb et-talîmü'l-arabiyyü'l-İslâmî*. Kahire: Dâru's-Selâm-Dâru Sahnûn, 2006.
- İbn Bedrân, Abdulkâdir ed-Dımaşkî. *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1981.
- İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed et-Tûnisî. *Mukaddimetu İbn Haldûn*. thk. Dervîş el-Cuveydî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995.

- İbn Kinâne, Eşref Mahmûd. “Tedrîsü'l-fıkhî fî'l-âlemi'l-İslâmî beyne'l-vâkî' ve'l-me'mûl.” *Mecelletu Câmi'ati'l-Ezher. Kulliyetu's-şerî'ah ve'l-kânûn bi Asyût* 35/2 (2023), 1868-1952.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abulhalîm. *Refü'l-melâm ani'l-eimmeti'l-a'lâm*. Riyad: er-Riâsetül'l-Âmmetü li İdâreti'l-Buhûs, 1413.
- İbn Tûmert, Muhammed. *Ea'zzü mâ yütleb*. thk. Ammâr Tâlibî. Cezayir: Vizâretü's-Sekâfe, 2007.
- İbrahîm, Alî Muhammed. *Istîlâhü'l-mezheb inde'l-Mâlikiyye*. Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâüt-Türâs, 2000.
- İpek, Fatih. “İslâm Eğitimi Geleneğinde Bilginin Üretim, Paylaşım ve Dolaşım Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/2 (2021), 749-775.
- İpşirli, Mehmet. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kaddûmî, Mervân. “Türüku tedrîsi'l-fıkhî'l-İslâmî”. *Mecelletü Câmi'ati'n-Necâh li'l-ebhâs* 15 (2001), 59-88.
- Kâdî İyâz. Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Endelüsî. *İkmâlül-mü'lim bi fevâidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmâ'îl. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1998.
- Karadağ, Bekir. “Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkıh Çalışmalarına Etkisi”. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 813-829.
- Karaman, Hayrettin. “Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kardâvî, Yûsuf. *Keyfe nete'âmelu ma'a's-sünneti'n-nebeviyye*. Virginia-ABD: el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 5. Basım, 1992.
- Kassârî, Sekûra – Sûdânî, Naîma. *Abdülmü'min b. Âli ve devruhu fi'd-Devleti'l-Muvahhidîyye min: 524 H. ilâ: 558 H*. Cezayir: Câmiatu Akli Mohand Oulhadj-Bouira, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kaya, Eyüp Said. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/560-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kayapınar, Hasan - Korkmaz, Ömer. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/54 (2017), 1010-1021.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât*. thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Mües-setü'r-Risâle, 1998.
- Medkûr, Abdülhamîd. *el-Menheciyyetu fi ilmi usûli'l-fıkh kadâyâ'l-menheciyye fi'l-ulûmi'l-İslâmiyye ve'l-ictimâ'iyye*. Kahire: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1996.

- Merâkîşî, Abdülvâhid. *el-Mü'cip fi telhîsi ahbâri'l-Mağrib*. thk. Muhammed Saîd el-Üryân - Muhammed el-Arabî el-Âlmî. Kahire: Matba'atü'l-İstikâme, 1949.
- Mes'ûd, Muhammed Hâlid. "Endülüs İslam Hukuk Tarihi: Genel Bir Bakış". çev. Muhammed Tayyib Kılıç. *İSTEM Dergisi* 14/403-433, 2009.
- Mu'nis, Hüseyin. *Nusûs siyâsiyye 'an fetratî'l-intikâl mine'l- Murâbitîn ile'l-Muvahhidîn min: 520 H. ilâ: 540 H.* Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2000.
- Mütayrî, Hâkim Übeysân. *Târîhu tedvîni's-sünne ve şübuhâtü'l-müsteşrikîn*. Kuveyt: Câmi'atü'l-Kuveyt, Lecnetü't-Te'lîf ve't-Ta'rib ve'n-Neşr, 2002.
- Neccâr, Abdülmecîd. *el-Mehdî İbn Tûmert. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Mağribî es-Sûsî*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1983.
- Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmîye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özkan, Hasan Hüseyin. "Öğrenme Öğretme Modelleri Açısından Modüler Eğitim". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2005), 117-128.
- Özpinar, Ömer. "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (Güz 2005), 129-150.
- Öztoprak, Mustafa. "Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2013), 105-122.
- Rahmânî, Âişe- Rahmânî, Meryem. *el-Haraketü'l-ilmîyye fi'd-Devleti'l-Hafsiyye 1227-1574*. Cezayir- Guelma: Câmi'atu 08 May 1945, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Râmihürmüzî, Hasan b. Abdurrahmân. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Şam: Dârü'l-Fikr, 1984.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî. *Tertîbü'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'n-Neşr el-İslâmîyye, 1988.
- Sâdıkî, Mustafâ. *Minhâcü tadrîsi'l-fikh: dirâsetün târîhiyyetün terbeviyye*. Virginia-ABD: el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 2012.
- Sibâ'î, Mustafâ. *es-Sünnetu ve mekânetuhâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Söğüt, Salim. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/ 508-512. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1994.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.
- Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed. *el-İtisâm*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân. 4 Cilt. Mektebetü't-Tevhîd, ts.

- Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvâfekât fî usûli's-şerî'ah*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Şebîr, Muhammed Osmân. *Tekvînü'l-meleketi'l-fikhiyye*. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1999.
- Şenkâtî, Muhammed Muhtâr. "Menheciyyetu dirâseti'l-fikh". *Arşiv.org*. 2024. Erişim 10.02.2024. https://archive.org/details/How_Study_Fikh.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. *Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye*. thk. Mustafâ Merzûkî. Cezayir: Dârü'l-Hüdâ, 2000.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 151-177
- Uveyda, Muhammed Abdullah. "Tedrîsu maddeti ahâdîsi'l-ahkâm fî'l-câmi'ât". *Mecelletü'z-Zerkâ'i li'l-bühûsi ve'd-dirâsâti* 1/2 (1999), 279-324.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 1988.
- Venşerîsî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *el-Mi'yâr el-mu'rib ve'l-câmi' el-mugrib an fetâvâ ehli İfrîkiyye ve'l-Endelus ve'l-Magrib*. 13 Cilt. Ribât. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye - Beyrut: Dârü'l-Garb el-İslâmî, 1981.
- Yaman, Ahmet. "Kenzü'd-Dekâ'ik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/261-262. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yeşildurak, Efe. "Nizâmiye Medreseleri: Müfredat ve Öğretim Metotları". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8 (2022), 499-512.
- Yıldırım, Sefa – Kılıç, Ümit. "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2018), 603-627.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Alî Ebû Zeyd. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1982.
- Zernûcî, Burhânü'l-İslâm. *Kitâbu Ta'lîmi'l-müteallim tarîki't-ta'allum*. thk. Kâmil el-Harrât. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1982.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1986.